

[Νεοελληνική Λογοτεχνία]

Γραμματολογίες Νεοελληνικής Λογοτεχνίας

Παρουσίαση Γραμματολογιών ΝΕΛ

Μια περιδιάβαση στο χώρο της Γραμματολογίας και της Ιστοριογραφίας της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας (19^{ος} -20^{ός} αιώνας)^[1]

- 1. Χρονικά - Κατάλογοι - Ιστοριοδιφία: η μακρά αναζήτηση της «εθνικής γραμματείας» στον 19ο αιώνα.
- 2. Η ώρα της σύνθεσης: από την κριτική στην Ιστορία
- 3. Από την Ιστορία στις ιστορίες: η πρόκληση της ιστορίας της λογοτεχνίας

1. Χρονικά - Κατάλογοι - Ιστοριοδιφία: η μακρά αναζήτηση της «εθνικής γραμματείας» στον 19^ο αιώνα.

Ένα από τα κύρια χαρακτηριστικά του ευρωπαϊκού 19^{ου} αιώνα, του αιώνα των φιλελεύθερων κινημάτων, του εθνικού πατριωτισμού, των επαναστάσεων, αλλά και του αιώνα της αφήγησης, είναι η οργάνωση των ανθρώπινων συλλογικοτήτων σε εδαφικά προσδιορισμένες επικράτειες, που λειτουργούν πολιτικά με τη μορφή του έθνους-κράτους. Αν και η διαδικασία αυτή δεν είναι ομοιογενής, γραμμική και συνεχής για όλο τον ευρωπαϊκό χώρο, υπάρχει, ωστόσο, μια κοινή δομή που συνέχει τη βούληση και την ανάγκη των ανθρώπων να συγκροτήσουν αυτές τις νέες «φαντασιακές κοινότητες»: οι κοινωνικές σχέσεις των υποκειμένων οργανώνονται πλέον γύρω από μια νεωτερική κοινή χωροχρονική μήτρα που υπερβαίνει τα όρια της προηγούμενης ιστορικής εμπειρίας τους. Η συγκρότηση του νεοελληνικού έθνους-κράτους, προϊόν μιας ευρύτερης διαδικασίας για τη συγκρότηση εθνικής συνείδησης, που εγγράφεται στις πολιτικές, κοινωνικές και πολιτισμικές διεργασίες του ευρωπαϊκού Διαφωτισμού, αποτελεί ένα καθοριστικό γεγονός μέσα στη νεοελληνική πραγματικότητα του 19ου αιώνα. Η οργάνωση του νεοελληνικού κράτους, δηλώνει τη σταδιακή μετάβαση από το πλαίσιο της επαρχίας της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, σε μια νέα πολιτειακή και θεσμική συγκρότηση, σύμφωνα με τα ευρωπαϊκά πρότυπα. Η σημασία της επανάστασης ως συστατικού στοιχείου αυτής της νέας κοινωνικής και ιστορικής πραγματικότητας ήταν καθοριστική.

Αυτή η νεωτερική σύλληψη του έθνους-κράτους δεν είναι, ωστόσο, μια φυσική και αυτονόητη διαδικασία. Το έθνος-κράτος, ως «φαντασιακή κοινότητα» διαμεσολαβείται μέσα από συγκεκριμένες κοινωνικές και πολιτικές ομάδες που διαχειρίζονται, συνήθως ανταγωνιστικά και από ηγεμονική θέση, τις αναπαραστάσεις του. Η εποχή προκρίνει ως άμεση προτεραιότητα την καλλιέργεια της εθνικής συνείδησης και φαντασίας, έτσι τουλάχιστον όπως την εννοούν οι μορφωμένες κοινωνικές ελίτ που χειρίζονται τη γλώσσα των διαμεσολαβήσεων αλλά και τη γλώσσα της διοίκησης, της πολιτικής και του Τύπου. Ο χώρος της πολιτικής αλλά και ο χώρος της λογοσύνης αναλαμβάνει μέσα από τη δημόσια

παρέμβαση να θέσει σε κυκλοφορία το νέο εθνικό βίο και να απαντήσει στα ιστορικά αιτήματα της εποχής : τη μορφή της εθνικής γλώσσας, τον προσανατολισμό των πολιτικών θεσμών, την εννοιολόγηση της εθνικής πολιτισμικής ταυτότητας, την «εθνική» ιστορία και τη γραμματεία. Θέματα όπως η γλώσσα, η θρησκεία, η παράδοση, η καταγωγή, η κληρονομιά του αρχαίου ελληνικού παρελθόντος, η σχέση της Ελλάδας με τη Δύση, καθώς και τα κείμενα που συγκροτούν την εθνική γραμματολογική παράδοση, έρχονται τώρα στο προσκήνιο για να προσδώσουν νέο περιεχόμενο στον κοινωνικό βίο του νεαρού «πρότυπου βασιλείου».

Μέσα σε αυτό το πλαίσιο, ο ρόλος της γραμματολογίας και της ιστορίας αποκτά ειδικό βάρος. Ανάμεσα στις άλλες μέριμνες της λογιουσύνης, η γραμματολογική καταγραφή του εθνικού παρελθόντος θα αναζητήσει τα κατάλληλα εργαλεία προκειμένου να καταγράψει και να ταξινομήσει τα ίχνη της γραπτής παραγωγής του έθνους. Η συνάντηση της ιστορίας με τη γραμματολογία είναι επιβεβλημένη.^[2] Στο πλαίσιο της εθνορομαντικής ιδεολογίας, άλλωστε, ο «ιστορισμός»^[3] της εποχής συγκροτεί έναν «ιστοριοκρατούμενο πεζό λόγο»,^[4] που διαχέεται σε πολλά και διάφορα αφηγηματικά είδη (ιστορικό δοκίμιο, επιστημονικές μελέτες, ιστορικό μυθιστόρημα, κ. ά). Ο λόγος της Ιστορίας είναι, άλλωστε το κεντρικό περιβάλλον παραγωγής και υποδοχής των ποικίλων λογοτεχνικών και επιστημονικών αφηγήσεων. Στην ουσία, ο 19^{ος} αιώνας αναδεικνύει την Ιστορία ως μια γενικευμένη πολιτισμική πρακτική που αποδίδει στις λέξεις και στα πράγματα την ιστορικότητά τους, εντός και εκτός των ανθρωπιστικών επιστημών. Η στροφή προς την Ιστορία έδωσε νέες συμβολικές αξίες στην έννοια του παρελθόντος. Ενέταξε οργανικά το παρελθόν μέσα στο εσωτερικό μιας συγχρονικής ιστορικότητας, με αποτέλεσμα οι ροές της κοινωνικής δράσης να αντιμετωπίζονται σαν συνάψεις ανάμεσα σε επεισόδια που ανακαλούν και συσχετίζουν διαρκώς τους χρονολογικούς πίνακες του παρελθόντος και του παρόντος. Η συσχετιστική χρονολογική λογική, βασική παράμετρος όλων των εξηγητικών σχημάτων της επιστήμης του 19^{ου} αιώνα, γνώρισε, με την ιστορία, το πιο προνομιακό όχημα για μια *παραδειγματική γνώση*. Έτσι, στον 19^ο αιώνα, η ιστορία έγινε ένα είδος «πολιτισμικής επιφάνειας», πάνω στην οποία αναπτύχθηκε η ισχύς της ίδιας της γνώσης. Το φαινόμενο εμφανίζεται με όλη του την ένταση και την έκταση στο χώρο της ευρωπαϊκής γραμματείας : οι εθνικές ιστορίες, οι ιστορίες και οι γραμματολογίες της λογοτεχνίας, τα «χρονικά», οι ιστορικοί και γραμματολογικοί «κατάλογοι», τα διπλωματικά και εκκλησιαστικά αρχεία, τα ιστορικά μυθιστορήματα διεκδικούν δυναμικά ένα νέο αναγνωστικό κοινό, μια νέα ερμηνευτική κοινότητα, συμβατή με τη νεωτερική αντίληψη της ιστορίας ως «εθνικής» επιστήμης.^[5] Η έννοια του χρονικού, του καταλόγου, του απομνημονεύματος, της βιογραφίας, της ιστορικής μελέτης - ή αντίθετα, η πλήρης αποφυγή οποιασδήποτε ειδολογικής ένδειξης, ακριβώς επειδή, με τον ένα ή με τον άλλο τρόπο, η ιστορία, είτε ως παρελθόν είτε ως παρόν, είναι πανταχού παρούσα - διατρέχει την ευρωπαϊκή γραμματεία του 19^ο αιώνα.

Η εξέλιξη της νεοελληνικής ιστορίας της λογοτεχνίας θα περάσει και αυτή μέσα από την υποχρεωτική διασταύρωση της ιστορίας με τη γραμματολογία. Ήδη από τα χρόνια του Νεοελληνικού Διαφωτισμού^[6] εκδηλώνονται οι πρώτες απόπειρες για την ανασύσταση μιας «εθνικής» γραμματείας. Το **1804**, ο έμπορος **Γεώργιος Ζαβίρας με το έργο του Νέα Ελλάς**

ήτοι Ελληνικόν Θέατρον (**εκδίδεται το 1872 από τον Γεώργιο Κρέμο**) συντάσσει ένα «χρονικό» που θα συμβάλει στην αναγέννηση και την αφύπνιση της εθνικής συνείδησης, με την ανάδειξη των προγενέστερων πνευματικών προϊόντων. Το χρονικό του Ζαβίρα είναι μια ανεπεξέργαστη βιβλιογραφική προσπάθεια για να συνταχθεί ένας πρώτος κατάλογος γύρω από την εθνική γραμματεία. Για να μείνουμε, ωστόσο, σε συγγραφικές απόπειρες που βρήκαν στην ώρα τους τον αποδέκτη, θα πρέπει να φτάσουμε στο έργο του **Ιάκωβου Ρίζου Νερουλού**, *Cours de littérature grecque moderne*, **εκδομένο στη Γενεύη το 1827**. Το έργο έχει πράγματι διδακτικό χαρακτήρα, καθώς έχει προκύψει από μια σειρά μαθημάτων σε φιλελληνικούς κύκλους στην Γενεύη, με σκοπό την γνωριμία του ευρωπαϊκού αναγνωστικού κοινού με τα ελληνικά γράμματα. Επομένως, ούτε σε αυτή την περίπτωση δεν αποτελεί προτεραιότητα η ιστορική εξέταση της νεοελληνικής γραμματείας. Ο ίδιος ο συγγραφέας, πάντως, όταν το έργο θα μεταφραστεί στα ελληνικά (**1870**) δε θα διστάσει να το συστήσει ως ιστορία : ***Ιστορία των γραμμάτων παρά τοις νεωτέροις Έλλησι***. Το έργο του Νερουλού, τυπικό δείγμα της φαναριώτικης αντίληψης, παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον για την ιδιάζουσα αντίληψη που έχει σχετικά με την νεοελληνική γραμματεία. Το σημείο αναφοράς του και το σύστημα περιοδολόγησης δεν ξεκινά από την πτώση της βυζαντινής αυτοκρατορίας αλλά από τον πρόσφατο 18^ο αιώνα. Στις τρεις βασικές περιόδους που διακρίνει (1708-1750, 1750-1800, 1800 και εντεύθεν), η νεοελληνική γραμματεία αντιμετωπίζεται ως ένα συγχρονικό φαινόμενο, που μάλιστα παρακολουθεί ένα διανοητικό σχήμα μετάβασης από την πνευματική αναγέννηση στον επιστημονικό και φιλοσοφικό στοχασμό, καθώς και στην διεύρυνση της εγγραμματοσύνης. Το σχήμα του είναι εξελικτικό και προοδο-κεντρικό. Στον κατάλογο των έργων και των συγγραφέων που παραθέτει στο έργο του είναι εμφανής η διάκρισή τους από το κυρίως σώμα του βιβλίου, το οποίο εστιάζει κυρίως στην αφηγηματική επισκόπηση της νεοελληνικής γραμματείας. Είναι φανερό πως η συγγραφική απόπειρα του Νερουλού δεν εξαντλείται στην καταλογογράφηση και στο «χρονικό» της πνευματικής δημιουργίας. Είναι μια πρώτη μορφή σύνθεσης, με όλα τα πλεονεκτήματα και τα μειονεκτήματά της : τις διαρκείς παρεκβάσεις, την ηθικολογία, την πλήρη εγγραφή των προβληματισμών του μέσα στις γλωσσικές διαμάχες της εποχής. Η υποβάθμιση της λογοτεχνίας σε σχέση με την ευρύτερη (αισθητική και επιστημονική) γραμματεία είναι μια εύγλωπτη ένδειξη για τις ζητήσεις της καταγραφής.

Το αίτημα - το ξέρουμε ήδη και από άλλες περιπτώσεις - δεν είναι αυστηρά λογοτεχνικό αλλά ευρύτερα γραμματολογικό. Δεν είναι μόνο η αμφισημία και η μείξη των αφηγηματικών ειδών που υπαγορεύουν αυτή την ανάγκη · είναι η ίδια η ποικιλότητα του νεοελληνικού βιβλίου ως συστατικού στοιχείου της διάδοσης των Φώτων. Για να μείνουμε, ωστόσο, στα λογοτεχνικά ενδιαφέροντα του Νερουλού, το φαναριώτικο φιλολογικό γούστο είναι αρκετά έκδηλο. Η αναζήτηση του «εθνικού χαρακτήρα» της λογοτεχνίας δεν αφήνει και πολλά περιθώρια για ουσιαστικές κρίσεις και αξιολογήσεις : η κρητική λογοτεχνία χρεώνεται τον μιμητισμό της απέναντι στα ιταλικά «πρωτότυπα», ο φαναριώτης Χριστόπουλος εκθειάζεται, ο Κάλβος μοιάζει ξένος, και ο Σολωμός δικαιώνεται αποκλειστικά και μόνο μέσα από την εθνεγερτικό του ποιητικό τόνο. Μαζί με όλα αυτά, έρχεται και η πολιτική ρητορεία απέναντι στη φωτισμένη Ευρώπη : η δόξα των αρχαίων προγόνων, η αντικατάσταση των αρχαίων ερειπίων από τη σύγχρονη πνευματική αναλαμπή, τα ιερά

δίκαια της χώρας, ο ρομαντικός αγώνας της επανάστασης. Με άλλα λόγια, βρισκόμαστε μπροστά σε έναν φαναριώτικο καθρέφτη, προσαρμοσμένο στα ευρωπαϊκά μάτια που ήθελαν να επιβεβαιώσουν αυτό που ήδη γνώριζαν : το κλασικό ιδεώδες του φιλελληνισμού.

Σε ανάλογο μήκος κύματος κινείται και ο **Παν. Σούτσος, με την «Επιστολή προς τον Βασιλέα της Ελλάδος Όθωνα», το 1833**. Το ποιητικό αυτό έργο του Σούτσου είναι ταυτόχρονα και μια έμμετρη επιστολική γραμματολογία, που έχει ως στόχο να αποδείξει στον Βασιλιά και τους Βαυαρούς τη ζωντανή ύπαρξη μιας αξιόλογης πνευματικής παραγωγής στην αναγεννηθείσα Ελλάδα. Από τον Ρήγα και τον Χριστόπουλο και από τον Σολωμό ως τον Κάλβο, ο «φαναριώτης» Σούτσος εκφέρει αξιολογικές κρίσεις για την ελληνική ποίηση και τη γλώσσα της λογοτεχνίας. Το σχήμα του Σούτσου είναι φανερό και απόλυτα συμβατό με τη νέα εξουσιαστική ελίτ της εποχής : ο φαναριωτισμός και η γλωσσική του επένδυση στην καθαρεύουσα διεκδικούν να γίνουν μια κυρίαρχη μορφή πολιτισμικού κώδικα, με κανονιστική ισχύ. Ο Σούτσος δεν διστάζει να απονεύσει τιμές στις πνευματικές δυνάμεις που εργάστηκαν για τον αγώνα - δίνοντας μάλιστα προεξέχουσα θέση στον Κοραή - αλλά δεν διστάζει και να αποκλείσει από το πνευματικό πάνθεον εκείνους που δεν εντάσσονται στο φαναριώτικο κώδικα. Έτσι, ο Κάλβος και ο Σολωμός, που «κ' οι δύο παρημέλησαν της γλώσσης μας τα κάλλη», απορρίπτονται βιαστικά, προκειμένου να αναδειχθούν τα πραγματικά πρότυπα της ποίησης του Σούτσου : ο Ιάκωβος Ρίζος Νερουλός, η πεμπτουσία, δηλαδή, της φαναριώτικης παράδοσης. Η έμμετρη γραμματολογία του Σούτσου, χωρίς να τηρεί βεβαίως τα κριτήρια μιας επιστημονικά επεξεργασμένης ιστορίας της λογοτεχνίας, μας ενδιαφέρει κυρίως για την τροπικότητα, την προθετικότητα αλλά και για τα συμφραζόμενα γραφής της : είναι μια «ποιητική ιστοριογραφία» της πνευματικής παιδείας της νέας Ελλάδας · είναι ένα κείμενο που γράφεται όχι μόνο από μια συγκεκριμένη οπτική γωνία αλλά από μια συγκεκριμένη «πολιτική θέση» · τέλος, είναι μια γραμματολογική έκθεση που προσπαθεί να πείσει τους Βαυαρούς αποδέκτες της για την ύπαρξη ενός ζωντανού πολιτισμικού κεφαλαίου. Η έμμετρη γραμματολογία του Σούτσου είναι ένας επιστολικός πίνακας, που γράφεται αν όχι για να πείσει, τουλάχιστο για να γοητεύσει τον αποδέκτη του.

Εάν, ωστόσο, το 1833, οι φαναριώτικες θέσεις βρίσκονται σε μια τροχιά ήπιας διαπραγμάτευσης του γραμματολογικού κανόνα, η όξυνση που θα φέρουνε Τα Σούτσεια (1853-1854) θα οδηγήσει στη σκλήρυνση των αναμετρήσεων της λογιοσύνης. Ήδη από το 1851, η θεσμοθέτηση των πανεπιστημιακών ποιητικών διαγωνισμών, εντάσσει την φιλολογία σε ένα νέο θεσμικό και ιδεολογικό πλαίσιο. Ο κανονιστικός λόγος που εκφέρεται για τα γλωσσικά και ηθικά πρότυπα της ποίησης αποκτά, μέσω της πανεπιστημιακής κριτικής, το συμβολικό κύρος μιας κυρίαρχης (και κυριαρχικής) αντίληψης για το λογοτεχνικό παρόν και παρελθόν. Το εθνορομαντικό στοιχείο και η καταγωγική αναζήτηση του έθνους στην αρχαιότητα, δεν εξασφαλίζει μόνο τους απαραίτητους τίτλους ευγένειας αλλά εξασφαλίζει και στην «καθαρεύουσα» πνευματική Αθήνα τη δυνατότητα να βλέπει τον εαυτό της μέσα από το φαναριώτικο φαντασιακό της βυζαντινής αυτοκρατορίας : ένας ακόμη ανεστραμμένος «μεγαλοϊδεατικός» τοπικισμός. Όταν ο **Παναγιώτης Σούτσος, το 1853**, εκδίδει - εν είδει μανιφέστου - τη Νέα Σχολή του γραφομένου λόγου, προκειμένου να

υποστηρίξει την ανάσταση της αρχαίας ελληνικής γλώσσας ως γλωσσικής και ποιητικής αυταξίας, η οργισμένη απάντηση του Ασώπιου, μαθητή του Κοραή, θα είναι και άμεση και αρκετά διαφωτιστική για την κριτική στο φαναριώτικο κανόνα. Ο Ασώπιος θα είναι ο πρώτος που θα αναδείξει την οργανική σχέση της κοραϊκής παράδοσης με την επτανησιακή παράδοση και θα μιλήσει για τον Βηλαρά και τον Τερτσέτη. Ο Σολωμός δεν είναι πλέον μόνο ο ποιητής του *Ύμνου*, αλλά και ο ποιητής του *Λάμπρου*. Στην πραγματικότητα, ο Ασώπιος δεν υπερασπίζεται μόνο μια διαφορετική επιλογή στη χρήση του γλωσσικού οργάνου αλλά υπερασπίζεται ένα άλλο λογοτεχνικό παράδειγμα. Η κριτική αυτή διαμάχη, χωρίς να διεκδικεί ιστοριογραφικές μέριμνες στο χώρο της λογοτεχνίας, αποτελεί, ωστόσο, μια σημαντική καταγραφή των φιλολογικών αναμετρήσεων της εποχής σε σχέση με την εθνική γραμματεία. Η σημασία της, εξάλλου, φαίνεται και από την απόπειρα των αντιπαρατιθεμένων μερών να επηρεάσουν τους ίδιους τους θεσμούς. Είναι η πρώτη φορά που η πανεπιστημιακή κριτική καλείται να πάρει, έστω και έμμεσα, θέση πάνω στην αποτίμηση όχι μόνο του λογοτεχνικού παρόντος αλλά κυρίως του λογοτεχνικού παρελθόντος. Η εποχή, πάντως, έχει δείξει τις ροπές της, που θα εκφραστούν μέσα από την υπαγωγή της λογοτεχνίας στα σχήματα της εθνικής ωφέλειας. Βρισκόμαστε, άλλωστε, στα χρόνια των συγκοινωνούντων δοχείων της επιστήμης, της αισθητικής και της πολιτικής. Η Μεγάλη Ιδέα ανακαλεί τις «αβέβαιες μνήμες» της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας, το έθνος «επικαιροποιεί» την ιστορία του μέσα από τις σελίδες της «βυζαντίδος» ιστορίας, και αντίστοιχα, η «εθνική γραμματεία» αναζητεί το ρόλο της μέσα από το «ζαμπελοπαπαρρηγοπούλειο» σχήμα της συνέχειας.

Είναι πολύ ευνόητο, λοιπόν, πως η αναδρομή στο γραμματολογικό παρελθόν θα παρακολουθήσει τις νέες ιδεολογικές επιταγές. Παράλληλα, σχεδόν, με τα *Σούτσια*, **το 1854**, ένας άλλος «κατάλογος» θα δει το φως της δημοσιότητας. Το έργο του **Ανδρέα Παπαδόπουλου-Βρεττού**, Νεοελληνική Φιλολογία, ήτοι κατάλογος των από πτώσεως της βυζαντινής αυτοκρατορίας μέχρι εγκαθιδρύσεως της εν Ελλάδι βασιλείας τυπωθέντων βιβλίων. Βιογραφία των εν τοις γράμμασι διαλαμπάντων Ελλήνων, ήδη από τον τίτλο προβάλλει τις ιδεολογικοπολιτικές συνάψεις της περιοδολόγησης. Η συμπερίληψη των εκκλησιαστικών βιβλίων μέσα στο γραμματολογικό corpus (οι άλλες δύο κατηγορίες είναι Φιλολογικά και επιστημονικά) είναι εξίσου ενδεικτική για τον αναβαθμισμένο ρόλο της θρησκείας. Το συνεκτικό επιχείρημα του «ελληνοχριστιανισμού» έχει, άλλωστε, καταστήσει σαφές ότι η Ορθοδοξία και το έθνος ταυτίζονται σε μία κοινή και συμπληρωματική πολιτικοθρησκευτική οντότητα, η οποία διεκδικεί τον ηγεμονικό της ρόλο μέσω του φρονηματιστικού λόγου της ιστοριονομίας και της εθνικής παιδαγωγίας. Η αίσθηση και η φαντασία της εθνικής ενότητας καλλιεργείται πλέον συστηματικά μέσα από τις διαρκείς διασταυρώσεις της θρησκευτικής ζωής με τον πολιτικό βίο, στη βάση της ρομαντικής ιδέας για ένα υπερβατικό έθνος με ακμαία χριστιανική πίστη και ιστορική αποστολή ανά τους αιώνες. Δεν είναι τυχαίο, λοιπόν, που στις γραμματολογίες της εποχής, η θρησκευτική λογιόσυνη, μέσω της ανακάλυψης του Βυζαντίου, αποκτά ένα ειδικό βάρος. Ο Βρετός στην εισαγωγή του είναι αρκετά διαφωτιστικός, όσον αφορά την επιλογή της περιοδολόγησης: «από πτώσεως της Κωνσταντινουπόλεως μέχρι της πολιτικής αναγεννήσεως της αρχαίας Ελλάδος». Ο Βρετός επαναλαμβάνει τους κοινούς τόπους της εποχής του. Αλλού βρίσκεται

η πρωτοτυπία του. Μια πιο προσεκτική ανάγνωση της εισαγωγής του έργου του μας δείχνει πως η πρόθεσή του είναι να συντάξει κατάλογο έργων και βιογραφιών - η «μονάδα μέτρησης» του Βρετού είναι το βιβλίο και όχι ο συγγραφέας - έτσι ώστε η εργασία του να αποτελέσει τη βάση για «την τόσον επιθυμητήν, από Έλληνας και ξένους, ιστορίαν της νεοελληνικής φιλολογίας». Το αίτημα για μια ιστορία της νεοελληνικής φιλολογίας φαίνεται πως ήδη έχει ωριμάσει, αφού, λίγο πολύ, όλες οι συγγραφικές απόπειρες συντονίζονται κάτω από τον ίδιο κοινό παρονομαστή. Ταυτόχρονα, ωριμάζει και το αίτημα για μια εξελικτική αντιμετώπιση της ελληνικής γραμματείας, μέσα από τη διάκριση της λόγιας από τη λαϊκή κουλτούρα. Λίγα χρόνια αργότερα, το 1859, ο Ζαμπέλιος με τη μελέτη του *Πόθεν η κοινή λέξις τραγουδώ* θα μιλήσει για τη διπλή παράδοση της ελληνικής γραμματείας, τη Σχολαστική και την Ποιητική, παρέχοντας ένα συνολικό σχήμα ταξινόμησης : από τη μια μεριά, τα Πτωχοπροδομικά, οι έμμετρες ερωτικές μυθιστορίες, η κρητική παράδοση και οι Επτανήσιοι· από την άλλη μεριά, ο «βυζαντινός αττικισμός», που αναβιώνει ως τις μέρες του.

Το μέτρο των συντονισμένων αναζητήσεων για μια ιστορία των ελληνικών γραμμάτων μας το φανερώνει και ένα άλλο σημαντικό γεγονός, σε θεσμικό επίπεδο αυτή τη φορά. Το 1867, η επιτροπή του Ροδοκανάκειου Φιλολογικού Αγώνα προκηρύσσει ένα διαγωνισμό, που θα αποτελέσει τομή για την ιστορία της νεοελληνικής φιλολογίας. Το αντικείμενο της προκήρυξης αφορά «την ιστορίαν παρ' Έλλησιν από της αλώσεως της Κωνσταντινουπόλεως μέχρι το 1821». Αν και η επιτροπή δε θα μείνει ευχαριστημένη με το αποτέλεσμα, ο βραβευθείς **Κ. Ν. Σάθας**, με το έργο του *Νεοελληνική Φιλολογία, Βιογραφία των εν τοις γράμμασι διαλαμπάντων Ελλήνων (1453-1821)*, θα βάλει, στα **1868**, τις βάσεις για μια γραμματολογική επισκόπηση με αξιολογικά κριτήρια, που παραπέμπουν σε μια υποτυπώδη, έστω, ερευνητική μέθοδο και σε μια, εξίσου υποτυπώδη, αισθητική ανάλυση. Η κριτική διαμάχη του, λίγο αργότερα, με τον λόγιο μοναχό Ανδρόνικο Δημητρακόπουλο, (*Προσθήκαι και διορθώσεις... Λειψία, 1871*), θα συμπληρώσει την ερευνητική εργασία των «καταλόγων» της εποχής, και ταυτόχρονα, θα σηματοδοτήσει την ένταξη της γραμματολογίας στο στάδιο της επιστημονικής και αισθητικής ανάλυσης. Οι αμοιβαίες κατηγορίες που εκτοξεύονται για τις πιθανές ελλείψεις είναι πολύ δευτερεύουσες σε σχέση με το κεντρικό διακύβευμα : είναι ίσως η πρώτη φορά που η νεοελληνική γραμματολογία, μέσα από την ιστοριοδική έρευνα, διεκδικεί την αίσθηση μιας ιστορικότητας, η οποία να συμβαδίζει με την έννοια (αλλά και τα προβλήματα) της καθολικής απογραφής και της ταξινόμησης. Η επιτροπή Ροδοκανάκειου Φιλολογικού Αγώνα δε θα διστάσει να αντιμετωπίσει το πρόβλημα στις διαστάσεις του, διακρίνοντας τα όρια ανάμεσα στις πραγματικότητες και την κεντρική επιθυμία : «Περί του πονήματος τούτου καθόλου αποφαινόμενοι, λέγομεν ότι είναι ύλη πολύτιμος εις συγγραφήν της ιστορίας των ελληνικών γραμμάτων... ουχί όμως και επιστημονική πραγματεία». Με τον Σάθα, λοιπόν, έχουμε «ύλη ιστορίας» · έχουμε ιστοριοδικία, αλλά όχι ακόμη Ιστορία. Το αίτημα, ωστόσο, για μια Ιστορία της Νεοελληνικής Γραμματείας γίνεται πλέον θεσμικό και παύει να αφορά τις μοναχικές αναζητήσεις και τις ατομικές συμβολές της λογιοσύνης.

Τα επόμενα χρόνια δείχνουν καθαρά πως αν μέχρι τώρα μιλάγαμε για διάσπαρτες

απαριθμήσεις έργων και συγγραφέων, τώρα βρισκόμαστε μπροστά σε μια πύκνωση των ιστοριδιφικών και γραμματολογικών ενδιαφερόντων : ο **Δημήτριος Βικέλας**, *Περί Νεοελληνικής Φιλολογίας* (Δοκίμιον), (Λονδίνο, 1871), ο **Ανδρόνικος Δημητρακόπουλος με το έργο** *Ορθόδοξος Ελλάς* (Λειψία, 1872), και ο **Αναστάσιος Πολυζωΐδης με το έργο** *Η Ελλάς από Αλώσεως... και Τα Νεοελληνικά...*, (Αθήνα 1872-1875) είναι ενδεικτικές περιπτώσεις προς αυτή την κατεύθυνση. Αν και γραμμένα σε διαφορετικές συνθήκες και με διαφορετικούς σκοπούς, οι εργασίες αυτές επιτείνουν την αίσθηση της ιστορικότητας στη σύνταξη μιας νεοελληνικής γραμματολογίας, πάντοτε βέβαια μέσα στο επιστημονικό και ιδεολογικό πλαίσιο της εποχής : η αίσθηση της συνέχειας, από την αρχαιότητα ως τα νεότερα χρόνια, εξακολουθεί να δίνει τον τόνο. Στον Βικέλα, ωστόσο, θα βρούμε, μια πιο επεξεργασμένη αντίληψη για τους «σταθμούς» της νεοελληνικής γραμματείας. Δεν είναι μόνο οι αναφορές στον *Σπανέα*, και στα *Πτωχοπροδρομικά* που εντυπωσιάζουν για το γλωσσικό αισθητήριο του συγγραφέα · είναι, κυρίως, οι αναφορές στην *Ερωφίλη* και τον *Ερωτόκριτο*, αυτές που φανερώνουν μια νεωτερική αίσθηση για τη νεοελληνική ποίηση. Ο φαναριώτικος απόηχος που υπάρχει στο έργο του Βικέλα, συμβαδίζει με μια πρώιμη αίσθηση συνολικής αντιμετώπισης των προβλημάτων της νεοελληνικής γραμματείας.

Αν κάπου, όμως, πρέπει να αναζητήσουμε έναν απολογητή του φαναριωτισμού, θα πρέπει να στρέψουμε το βλέμμα μας σε ένα άλλο σημαντικό βιβλίο, που τάραξε τα νερά της ελληνικής λογιόσυνης. Πρόκειται για το έργο του **Αλέξανδρου Ρίζου Ραγκαβή**, *Περίληψις ιστορίας της νεοελληνικής Φιλολογίας*, (Αθήνα, 1877). Το έργο στηριζόταν στην παλαιότερη εργασία του *Esquisses de littérature grecque moderne*, που είχε δημοσιευτεί στο περιοδικό *Le Spectateur de l' Orient* (1853-1856), και γνώρισε αρκετή διάδοση μέσα από τις γαλλικές, γερμανικές και ελληνικές διασκευές και επανεκδόσεις του. Το κριτήριο της γλώσσας, (βλ. καθαρεύουσα) είναι το βασικό κριτήριο κατάταξης και αξιολόγησης των λογοτεχνών. Αν και φειδωλός στις επαινετικές ή απαξιωτικές κρίσεις του, ο Ραγκαβής έχει από νωρίς διαλέξει στρατόπεδο : η επτανησιακή ποίηση είναι για αυτόν μια διαρκής μίμηση (όλοι μιμούνται τον Σολωμό, που κι αυτός μιμείται τα ιταλικά πρότυπα), ενώ οι Φαναριώτες έχουν την τιμητική τους - του εαυτού του συμπεριλαμβανομένου. Το έργο του χαρακτηρίζεται από στατικότητα σε σχέση με τα γραμματολογικά φαινόμενα και δεν διαθέτει κάποια θεωρία για την εξέλιξη της γλώσσας και της τέχνης γενικότερα. Το ενδιαφέρον, ωστόσο, στοιχείο με τον Ραγκαβή είναι πως «σκέφτεται» με όρους πολιτικής και γεωγραφίας : η Ελλάδα για αυτόν θα ανυψωθεί μέσα από την εθνική (βλ. μεγαλοϊδεατική) ολοκλήρωση και θα κατορθώσει να γίνει ο διαμεσολαβητικός κρίκος ανάμεσα στο ορθολογικό πνεύμα του Βορρά και την αισθητική φαντασία του Νότου. Η μόνιμη απεύθυνση στο ξένο κοινό, υποχρεώνει τον συγγραφέα να υιοθετεί απολύτως τα σχήματα της υπάρχουσας παρακμής και της επερχόμενης ακμής της Νέας Ελλάδας. Κάτι αντίστοιχο θα συμβεί είκοσι χρόνια αργότερα και με τις πάρεργες «γραμματολογικές» διαλέξεις του **Πλάτωνα Δρακούλη στην Αγγλία**. Στο έργο του «**Neohellenic Language and Literature**» (Λονδίνο, 1897), ο πρώιμος σοσιαλιστής Δρακούλης απολογείται για τις πιθανές αδυναμίες των νεοελληνικών γραμμάτων, κάνοντας αισιόδοξες προβλέψεις για το μέλλον. Το αρκετά πρωτότυπο και αντιφατικό έργο του ως ιστορικού της λογοτεχνίας έχει περισσότερη σημασία για τις αποσιωπήσεις του παρά για τις αναφορές του. Σίγουρα

πάντως, η αναφορά του στον ίδιο τον Ραγκαβή, τον «Άτλαντα της νεοελληνικής λογοτεχνίας», δείχνει πως το γραμματολογικό έργο του τελευταίου είχε παίξει το ρόλο του στην ιδιάζουσα πολιτισμική διπλωματία μέσω της ιστορίας της λογοτεχνίας.

Ας μη ξεχνάμε, πάντως, πως το ακροατήριο του Ραγκαβή δεν βρίσκεται μόνο στην Ευρώπη αλλά κυρίως στην Ελλάδα. Το σχήμα του, επομένως, ακουμπά πάνω και στις εγχώριες πραγματικότητες, την ώρα μάλιστα που φαίνεται πως ο φαναριωτισμός χάνει την ηγεμονία του στο πολιτισμικό πεδίο. Η χρονιά, άλλωστε, που κυκλοφορεί το έργο του Ραγκαβή είναι μια χρονιά πολλαπλώς σημαδεμένη. Η διαμάχη Ροΐδη και Βλάχου θα δώσει με θεαματικό τρόπο τον τόνο του ξεκαθαρίσματος στα φιλολογικά πράγματα, και ταυτόχρονα θα υποβάλει, υπόρρητα έστω, το αίτημα για μια διαφορετική καταγραφή στην περιοχή της ιστορίας και της γραμματολογίας. Τα μέτρα και τα σταθμά της εποχής, άλλωστε, μοιάζουν να έχουν αλλάξει οριστικά και αμετάκλητα. Προετοιμασμένος με θεωρία και μελέτη, ο Ροΐδης ανεβαίνει στο βήμα του «Παρνασσού», στις 19 Μαρτίου το 1877, και διαβάζει την εισηγητική του έκθεση για τον δραματικό αγώνα της χρονιάς, κάνοντας, παράλληλα, και τον απολογισμό όλων των ποιητικών διαγωνισμών της περιόδου 1853-1877 : «Η έλλειψις αυτή ποιήσεως, η καθ' ημάς χαρακτηρίζουσα ου μόνον τα εφεινά αλλά και πάντα ανεξαιρέτως τα από της συστάσεως τοιούτων αγώνων υποβληθέντα έργα και εν γένει την παρούσαν εν Ελλάδι γενεάν, ούτε να εκπλήττη πρέπει ούτε υπέρ το δέον να θλίβη τον απαθώς περί τούτων φιλοσοφούντα»^[7]. Και δεν πρέπει να τον εκπλήττει και να τον θλίβει γιατί, «εις μόνα τα εμπειρικά διδάγματα περιοριζόμενοι της ιστορίας, βλέπομεν ότι οι ποιηταί ουδέν άλλο υπήρξαν ή κάτοπτρα πιστώς αντανακλώντα τα αισθήματα των συγχρόνων». Από αυτή την άποψη, η «έλλειψις ποιήσεως» δεν είναι τίποτε άλλο παρά σύμπτωμα μιας ευρύτερης διάγνωσης για την ελληνική κοινωνία : «Την εντελή ταύτην ημών αποξένωσιν από του βασανίζοντος σήμεραν τα λοιπά έθνη πνευματικού σάλου δεν αναγράφομεν ενταύθα ως δυστύχημα, αλλ' απλώς ως την κυριώτατην ίσως αιτίαν, δι' ην ποιήσιν η Ελλάς δε δύναται επί του παρόντος να ελπίζη, αφού μεν τα πάτρια ήθη απηρηθή, του δε διανοητικού βίου των νεωτέρων εθνών εισέτι δεν μετέχει, ουδέ την εμπνέουσιν τους ποιητάς αυτών νόσον του αιώνος νοσεί, την έλλειψιν δηλαδή και την δίψαν του ιδανικού»^[8]. Όταν η στρατηγική της πρόκλησης συναντιέται με το ύφος και το ήθος ενός μόνιμου αντιρρησία, τότε η μετάβαση από την πανεπιστημιακή κριτική της λογοτεχνίας σε μια κριτική γενικευμένου πεδίου - σε μια πολιτισμική, δηλαδή, κριτική - γίνεται με όρους ρήξης και ανατροπής : δεν έχουμε ποίηση, για την ακρίβεια, δεν είχαμε ποτέ, λέει ο Ροΐδης, ακριβώς γιατί η κοινωνία δεν έχει νοσήσει από τη «νόσο του αιώνα», δεν έχει δοκιμάσει την ένταση του διανοητικού βίου, που απαντάται στις άλλες ευρωπαϊκές κοινωνίες. Το πρόβλημα της λογοτεχνίας, για τον Ροΐδη, είναι εντέλει ένα πρόβλημα «πολιτισμικής αναντιστοιχίας ανάμεσα στην ελληνική κοινωνία και τις ευρωπαϊκές κοινωνίες»^[9].

Θα ήταν άδικο να αφήσουμε το εκρηκτικό ύφος του Ροΐδη να συμπαρασύρει και τις σποραδικές, έστω, προσπάθειες οργάνωσης της «ημετέρας φιλολογίας και ιστορίας». Είδαμε, άλλωστε, πως, ήδη από το 1880, βρισκόμαστε σε μια δεκαετία πύκνωσης ανάλογων αιτημάτων, στην Ελλάδα και στο εξωτερικό. Αν μείνουμε όμως στο κύριο επιχείρημα του

Ροϊδη, τον διανοητικό σάλιο της Ευρώπης, δεν πρέπει να μας εκπλήσσει το γεγονός πως η τελική σύνθεση έρχεται τελικά από άλλο δρόμο και πραγματοποιείται σε άλλο χώρο. **Το έργο του K. Krumbacher, *Geschichte der byzantinischen Literatur von Iustinian bis zum Ende de Ostromischen Reiches*, (Μόναχο, 1891, μεταφράστηκε στα ελληνικά από τον Γεώργιο Σωτηριάδη στη σειρά της Βιβλιοθήκης Μαρασλή από το 1897-1900),** αποτέλεσε ένα έργο σταθμό για τις φιλολογικές σπουδές, αφού, με το έργο αυτό, το «δάσος των μεσαιωνικών επιλλίων» γίνεται για πρώτη φορά γνωστό «εν τη ιστορία των νεοελληνικών γραμμάτων». Η σημασία της βυζαντινής και δημώδους λογοτεχνίας δεν αποκαθιστά μόνο την ποθητή συνέχεια της αρχαιότητας με τα νεότερα χρόνια· ορίζει το επιστημονικό πεδίο μέσα στο οποίο η σημασία της δημοτικής γλώσσας και των λαϊκών ιδιωμάτων αποκτά τη συμβολική ισχύ μιας «αισθητικής» γλώσσας. Η έκφραση της «εθνικής ψυχής», γνώριμος τόπος μέσα στο γερμανικό εθνικολαϊκό φολκλόρ, θα συνοδευτεί πλέον με την αντίστοιχη «γλώσσα του λαού». Αυτή η νέα αισθητική, προσαρμοσμένη σε ένα αυστηρό ιστοριογραφικό πρόγραμμα, θα αποτελέσει το πιο σημαντικό υπόβαθρο για την επαναξιολόγηση των γραμματολογικών σχημάτων από το κλίμα του δημοτικισμού.

Ο 19^{ος} αιώνας θα κλείσει με μια χρήσιμη και κρίσιμη «σύνθεση», που αφήνει, πάντως, αρκετά κέρδη και πολλές εκκρεμότητες στην ιστορία της νεοελληνικής λογοτεχνίας. Ας κρατήσουμε τις πιο σημαντικές πτυχές αυτής της γραμματολογικής δραστηριότητας. Η μετάβαση από τα «χρονικά» και τους «καταλόγους» του ελληνικού βιβλίου σε μια πιο «επιστημονική» ιστορία της νεοελληνικής γραμματείας εγγράφεται πλήρως στα νέα επιστημονικά και ιδεολογικά συμφραζόμενα του 19^{ου} αιώνα. Η ανακάλυψη μιας «εθνικής γραμματείας», στο πλαίσιο της πολιτισμικής συνέχειας του ελληνισμού, σηματοδοτεί την παράλληλη διερεύνηση της γραμματολογίας, μέσα σε ένα σχήμα περιοδολόγησης που, στο κλείσιμο του αιώνα, διαθέτει τον απαραίτητο κρίκο του Βυζαντίου για να φτάσει στα νεότερα χρόνια. Η μεταγενέστερη συζήτηση για τις «αρχές» της νεοελληνικής λογοτεχνίας θα σφραγιστεί από την εθνορομαντική σύλληψη του 19^{ου} αιώνα για τη «συνέχεια», η οποία θα κριθεί κυρίως με όρους γλωσσικούς. Το κυρίαρχο ζήτημα της γλώσσας, επιλέον, θα εκδιπλώσει σε όλες του τις διαστάσεις τον πολιτισμικό δυϊσμό του Νέου Ελληνισμού. Δεν υπάρχει καμία αμφιβολία πως η νεοελληνική γραμματεία ήταν δέσμια των συγχρονικών γλωσσικών αντιπαραθέσεων της λογιισύνης : η δυσκολία ενσωμάτωσης της επτανησιακής λογοτεχνικής παραγωγής καθώς και η αμηχανία για το δημοτικό τραγούδι είναι ενδεικτική για τα ίδια τα όρια του ιστοριογραφικού προγράμματος. Τέλος, θα πρέπει να σημειώσουμε πως, στις περισσότερες εκδοχές τους, οι γραμματολογικές απόπειρες, υποστηρίζουν ένα ιδεολογικό σχήμα που υπακούει στους νόμους της ηθικής, της προόδου και της βελτίωσης του κοινωνικού υποκειμένου, ανακυκλώνοντας εμμέσως τη δημόσια ρητορική και τον λόγο της εθνικής παιδαγωγίας, που παράγει και καταναλώνει η νεοσύστατη ελληνική κοινωνία. Ο λόγος αυτός, διδακτικός στη βάση του και αναμορφωτικός στις στοχεύσεις του, λειτουργεί κανονιστικά σε σχέση με τα νέα αστικά ήθη και το πορτρέτο του πολίτη μέσα στο νέο έθνος-κράτος. Η γραμματολογία προτείνεται ως μια μορφή ιστορικής κουλτούρας, η οποία θα αποτελέσει είτε τη βάση μιας πολιτισμικής διπλωματίας προς την Ευρώπη, είτε τη βάση της «εθνικής κιβωτού» για την ελληνική παιδεία.

2. Η ώρα της σύνθεσης: από την κριτική στην Ιστορία

Μιλήσαμε, όμως, παραπάνω για εκκρεμότητες. Η έκτασή τους αλλά και η ανάγκη της υπέρβασης της ιστοριογραφικής μετριότητας σε ό,τι αφορά τη νεοελληνική γραμματολογία, περιγράφονται με γλαφυρό αλλά αυστηρό τρόπο από τον έμπειρο βιβλιογράφο Εμίλ Λεγκράν, στα 1889 : «Η φιλολογική ιστορία της Ελλάδος υπό την Οθωμανικήν κυριαρχία είναι λίαν ατελώς γνωστή, παρά τους επανειλημμένους αγώνας, τους οποίους κατέβαλον οι Έλληνες δια να σχίσουν τον πυκνόν πέπλον όστις την σκεπάζει. Εγράφησαν αληθώς πλείστα έργα επί του θέματος τούτου, αλλά δεν υπάρχει σοβαρός εργάτης, έχων ανάγκη να τα συμβουλευθή, όστις δεν εξεπλάγη, ως ημείς, εκ της άκρας μετριότητός των. Απανθίσματα δύσπεπτα, συντεθέντα εσπευσμένως, χωρίς προσοχήν, χωρίς μέθοδον, αντιφάσεις απαράδεκτοι, πλάναι χρονολογικοί, μεταφράσεις λατινικών κειμένων εσφαλαμένοι, και ενίοτε αστεία υπερβολαί, τολμηραί παραλείψεις λελογισμένοι, τοιαύτα είναι τα εις την γλώσσαν των βιβλία, από τα οποία οι Έλληνες δύνανται να διδαχθούν περί του βίου και των έργων των συγγραφέων οίτινες ήκμασαν μεταξύ αυτών μετά το 1453. Θα με κατηγορήση τις ίσως, ότι η εκτίμησίς μου είναι αυστηρά. Συμφωνώ, αλλά την πιστεύω δικαία»^[10]. Για άλλη μια φορά, βρισκόμαστε μπροστά σε μια «ακαταστασία» που δεν επιτρέπει, πάντως, να μιλήσουμε για ιστορική επεξεργασία με μέθοδο, και με συνθετική σκέψη. Στο τέλος του 19^{ου} αιώνα, όλα δείχνουν πως η συστηματική προσέγγιση της νεοελληνικής γραμματείας αναζητά ένα νέο δρόμο, πέρα από τη καταλογογράφηση, την απογραφή και την ιστοριοδιφία. Ο ενδιαμέσος σταθμός, περνάει υποχρεωτικά από την κριτική.

Αναμφισβήτητα, οι δύο μεγάλες μορφές που πρωταγωνιστούν σε αυτή την κατεύθυνση είναι ο **Κωστής Παλαμάς**, και ο **Γρηγόριος Ξενόπουλος**. Εξετάζοντας το κριτικό τους έργο, διαπιστώνει κανείς πως βρισκόμαστε μπροστά σε μια υπόρρητη και διαφυγούσα ιστορία της νεοελληνικής λογοτεχνίας. Και οι δύο, διαθέτουν όλα τα εφόδια να εισέλθουν στο χώρο της γραμματολογίας : στέρεα παιδεία, πολυμάθεια, κριτικό νου και λογοτεχνικό αισθητήριο. Όλες οι ενδείξεις δείχνουν πως, για πρώτη φορά, η ταξινόμηση του παρελθόντος (αλλά και του παρόντος) μπορεί να γίνει με νέες διανοητικές προϋποθέσεις. Δεν είναι μόνο η συγκρότηση ενός δυναμικού λογοτεχνικού πεδίου που επιτρέπει πλέον και την αναζήτηση ενός καινούργιου λογοτεχνικού κανόνα · είναι η συνολική δέσμη διανοητικών και πολιτικών διεργασιών που δίνουν τον τόνο σε μια νέα ερμηνεία της παράδοσης : η ανανέωση της εθνικής ιδεολογίας, η ωρίμανση της νεοελληνικής κοινωνίας, η παραγωγή διανοουμένων, η επιστημονική ανάπτυξη της ιστορίας και της ιστοριογραφίας, η ανάδυση του δημοτικισμού, και κυρίως η αναζήτηση της σύνθεσης, ακόμα και μέσα από αντιφατικά φαινόμενα^[11]. Όπως σωστά θα σημειώσει, αργότερα, ένας άλλος ιστορικός της λογοτεχνίας, «το σπόρο για την ιστορία της Λογοτεχνίας τον 19^ο αιώνα τον βρίσκει κανείς στον Παλαμά»^[12]. Σε παράλληλη σχεδόν τροχιά, και ο Γρηγόριος Ξενόπουλος θα παίξει το ρόλο του κριτικού και του ιστορικού μαζί, αφού η αναφορά του στη σύγχρονη λογοτεχνική παραγωγή θα γίνει μια σταθερή αφορμή για γενεαλογίες και αναδρομές στην ποίηση και την πεζογραφία του 19^{ου} αιώνα. Ας προσέξουμε, επιπλέον, και στους δύο την τάση της αυτονόμησης της λογοτεχνίας, σε σχέση με άλλα γραμματειακά είδη. Ένα καινούργιο

«φιλολογικό γούστο» γεννιέται. Δε θα ήταν υπερβολή να σημειώσουμε πως το φιλολογικό γούστο αυτό είναι, επιπλέον, αστικό. Η παράκαμψη της ιστορίας μέσω της κριτικής, θα δώσει αρκετούς και καλούς καρπούς, στην περίοδο που εξετάζουμε. Κυρίως, όμως, θα δώσει νέα διανοητικά σχήματα οργάνωσης του λογοτεχνικού παρελθόντος. Στη θέση της ταξινομικής παράθεσης βιβλίων της παλαιότερης γραμματείας, η κριτική θα καλλιεργήσει συστηματικά την ιδέα μιας «εθνικής» λογοτεχνικής παράδοσης, μέσα από ένα σχήμα εξέλιξης : ένα σχήμα με ρήξεις και τομές, που έχει υπερβεί οριστικά τα κατάλοιπα του άγονου «φαναριωτισμού», στην περιοχή των γραμμάτων.

Η παρουσία αυτής της προσφοράς θα κριθεί γόνιμα μέσα από τις νέες ιστοριογραφικές απόπειρες του μεσοπολέμου. Ήδη, στην έκδοση του **Ηλία Βουτιερίδη** *Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας από των μέσων του ΙΕ' αιώνας μέχρι των νεωτάτων χρόνων μετ' εισαγωγής περί της Βυζαντινής Λογοτεχνίας, (Αθήνα, 1924)*, διαπιστώνει κανείς την έμφαση στην ιστορικότητα αλλά και στη λογοτεχνική αισθητική αποτίμηση των έργων. «Γράφων ιστορίαν της νεοελληνικής λογοτεχνίας», σημειώνει ο Βουτιερίδης στην εισαγωγή του, «περιωρίσθην εις την εξιστόρησιν και εξέτασιν των έργων τα οποία ανάγονται εις τον κύκλον της δημιουργικής φιλολογίας ή των έργων της φαντασίας». Ο «όλως διάφορος» σκοπός ενός ιστορικού έργου, κατά τον Βουτιερίδη, δεν είναι η βιβλιογραφία και η σύνταξη βιβλιογραφικών σχεδιασμάτων, αλλά η ιστορία ως «συνολική εκδήλωσις του ελληνικού πνεύματος εις την φιλολογική δημιουργίαν». Είναι σαφές πως για τον Βουτιερίδη η αντιμετώπιση της ιστορίας της λογοτεχνίας «αποτελεί την χαρακτηριστικωτέραν της όλης πνευματικής ζωής ιστορίαν». Επειδή τα πνευματικά φαινόμενα δεν είναι ποτέ μοναχικά και απομονωμένα, θα είχε νόημα ίσως να θυμίσουμε πως οι διατυπώσεις αυτές του Βουτιερίδη βρίσκονται αρκετά κοντά σε ομόλογες ευρωπαϊκές ιστορικές ευαισθησίες. Ο Γάλλος «πατριάρχης» της ιστορίας της λογοτεχνίας, Γκουστάβ Λανσόν, ήδη το 1903, στο *Πρόγραμμα μελετών πάνω στην ιστορία της επαρχιακής ζωής στη Γαλλία*, μιλούσε για την ιστορία της λογοτεχνίας ως τον «πίνακα της λογοτεχνικής ζωής ενός έθνους». Οι κοινές ευαισθησίες δείχνουν βέβαια κοινές απόπειρες, αλλά οι ομοιότητες σταματάνε εκεί. Η ιστορική μεθοδολογία του Λανσόν δεν συναντάται στο έργο του Βουτιερίδη. Ο τελευταίος φαίνεται να αρδεύεται από τη διπλή δεξαμενή του Κρουμπάχερ και του Παλαμά. Από τον πρώτο, κρατάει τη σημασία της Βυζαντινής λογοτεχνίας · από τον δεύτερο, κρατάει την ποιητική ευαισθησία και το φιλολογικό γούστο. Η περιοδολόγηση που ακολουθεί στην ιστορία του είναι τριμερής : από το 1453-1800, από το 1800-1880, και από το 1880 ως τις μέρες του. Από τη διάταξη αυτή, η τελευταία περιοδολόγηση (1880 και εξής), αν και θα μείνει μόνο στα «χαρτιά», έχει ιδιαίτερη σημασία γιατί φανερώνει συνειδητά την αίσθηση τομής, που φέρνει η λογοτεχνική γενιά του '80. Στο κυρίως σώμα του έργου, που αφορά τη μεταβυζαντινή λογοτεχνία, μας αρκούν οι παρατηρήσεις του Δημαρά : ο Βουτιερίδης αντιμετωπίζει τα έργα «με την πίστη του δημιουργού, που προσέχει περισσότερο στη μοναδικότητα των φαινομένων [...] παρά στη στενή τους αλληλεξάρτηση. Ιστορική τοποθέτηση, κοινωνική τοποθέτηση του αντικειμένου, του ήσαν πράγματα όχι άγνωστα [...] αλλά ξένα προς την ιδιοσυγκρασία του»^[13]. Στο έργο του, μιλάει ο ποιητής και όχι ο κριτικός. Και μάλιστα, εκείνος ο ποιητής που διάλεξε ο ίδιος να περιγράψει τη θέση του σε σχέση με τη «βαριά σκιά» του Παλαμά, με εκείνο τον εύγλωπτο στίχο : «σαν τη φτωχούλ'

αγράμπελη στους κλώνους του πλατάνου».

Μεγαλύτερη αυτοσυνείδηση των προβλημάτων της ιστορίας της λογοτεχνίας, παρουσιάζει το έργο του **Άριστου Καμπάνη**, *Ιστορία της Νέας Ελληνικής Λογοτεχνίας*, (**Κάιρο, 1924, και Αθήνα, γ' έκδοση συμπληρωμένη 1933**). Ο συντάκτης της, στην πραγματικότητα, επεξεργάζεται ένα υλικό που έχει προέλθει από άρθρα και κριτικές επιφυλλίδες, το οποίο οργανώνει στην προοπτική μιας ιστορίας της λογοτεχνίας. Η έννοια της προοπτικής δηλώνει κυρίως την απόσταση που χωρίζει το έργο από το να είναι μια ιστορία της λογοτεχνίας, γεγονός, άλλωστε, που δηλώνεται και από τον ίδιο τον συγγραφέα. «Επειτα, πιστεύω», γράφει, «πως δεν ήρθε η ώρα για το έργο μεγαλύτερης φιλοδοξίας - για μια Μεγάλη Ιστορία της Νέας Ελληνικής Λογοτεχνίας, ανάλογη, προς την ιστορία της Βυζαντινής Γραμματολογίας του Κρουμπάχερ : Για ένα τέτοιο έργο θα χρειαζόταν φυσικά η προεργασία όχι ενός αλλά πολλών λογίων, καθένας από τους οποίους θα επιχειρούσε να ερευνήσει κατά πλάτος και μήκος έναν τομέα χωριστά». Στο απόσπασμα αυτό του προλόγου καταγράφονται πολύ παραστατικά τα όρια και οι προοπτικές της ιστοριογραφίας της Νέας Ελληνικής Λογοτεχνίας, στη δεκαετία του '30. Ο Κρουμπάχερ είναι το ισχυρό γραμματολογικό πρότυπο της εποχής, η φιλοδοξία για μια σύνθεση παραμένει σε εκκρεμότητα, και παράλληλα, εκφράζεται το νεωτερικό αίτημα για μια συνθετική εργασία στην περιοχή της ιστορίας. Ο Καμπάνης έρχεται περισσότερο να οργανώσει τα δεδομένα της κεκτημένης γνώσης και της δοκιμασμένης αισθητικής παρά να γράψει μια ιστορία της λογοτεχνίας.

Ας το πούμε από την αρχή : ο Καμπάνης είναι λιγότερο ένας ιστορικός της λογοτεχνίας και περισσότερο ένας «ιστορικός των ιδεών», όπως θα χαρακτηρίσει, άλλωστε, και ο ίδιος τον εαυτό, σε μια βιαστική αυτοαναφορική δήλωση που κάνει, στο κρίσιμο, κατά τα άλλα, συμπλήρωμα της *Ιστορίας του, την Ιστορία της Νεοελληνικής Κριτικής*, (Αθήνα, 1935). Ως «ιστορικός των ιδεών», λοιπόν, έχει ως κεντρική μέριμνα έργα και φαινόμενα που οδηγούν σε πολύ ευρύτερες αναγωγές, και που υπερβαίνουν σίγουρα τα στενά πλαίσια της λογοτεχνίας. Στο πλούσιο γραμματολογικό του σχήμα θα βρούμε τις απαρχές της νεοελληνικής λογοτεχνίας να εμφανίζονται με το έπος του Διγενή για να ακολουθήσουν τα Προδρομικά, η Κρητική Λογοτεχνία, η «Απλοελληνική Πεζογραφία μετά την Άλωση», η ποίηση και η πεζογραφία της «μετακρητικής» περιόδου, οι Λυρικοί ποιητές της Επτανήσου, οι «καθαρολόγοι» ποιητές της Αθήνας, ο δημοτικισμός και ο «νεοδημοτικισμός». Θα βρούμε ακόμα και τον πρώιμο «σικελιανικό», όπως τον λέει, Σεφέρη, δίπλα στην ποίηση του Γ. Αθάνα. Επίσης, θα βρούμε τη δεσπόζουσα μορφή του Σολωμού, του Παλαμά και του Σικελιανού, στη γραμμή της αναγνώρισης μιας συνέχειας στη νεοελληνική ποίηση. Θα βρούμε, όμως, και το καινούργιο λογοτεχνικό πρόβλημα της εποχής του : τον Καβάφη. Το έργο του βρίθκει παραθεμάτων και ενδεικτικής βιβλιογραφίας, ενώ δε θα λείψουν οι αναφορές και στις «γλωσσικές φιλονικίες», καθώς και οι αναφορές στο έργο των ιστορικών, των φιλοσόφων, των διανοητών. Βρισκόμαστε μπροστά σε μια ύλη σύμμεικτη και διάσπαρτη, που αναμφισβήτητα, ορίζεται από την έγνοια του συγγραφέα να καταγράψει την εξελικτική πορεία μιας πνευματικής ζωής, σε όλα τα πιθανά φαινόμενα της, με διαρκές υπόστρωμα τον αγώνα γύρω από τη νεοελληνική γλώσσα. Οι ιστοριογραφικές

απόπειρες του μεσοπολέμου καθορίζονται από τη δικαίωση του αφηγήματος του δημοτικισμού, και άρα την πρόδρομη γενεαλογία του και προβολή του στο λογοτεχνικό παρελθόν. Με τον Καμπάνη, φαίνεται να κλείνει ένας κύκλος, στον οποίο, εάν μεν το αίτημα για μια ιστορία της νεοελληνικής λογοτεχνίας μοιάζει να παραμένει ενεργό, το γραμματολογικό και αισθητικό σχήμα της αναγνωρίζεται, ήδη, ως εδραιωμένο. Τα επιμέρους σημεία έχουν αναδειχτεί· μένει να φτιαχτούν οι αρμοί που θα οδηγήσουν στην τελική σύνθεση, με εξηγητικά σχήματα και, κυρίως, με τους ιστορικούς μηχανισμούς κατανόησης των ρήξεων και των συνεχειών.

Αλλά αυτό το έργο δε θα μπορούσε να είναι παρά το έργο μιας άλλης, νέας γενιάς, της «Γενιάς του Τριάντα». Στην επιβλητική μορφή του **Κ. Θ. Δημαρά** συγκεντρώνονται τα πιο ενδιαφέροντα χαρακτηριστικά του ιστορικού, που θα αναλάβει να αποκαταστήσει το σχήμα του Νέου Ελληνισμού. Ας προσέξουμε όμως : η αυτονόητη ένταξη του Κ. Θ. Δημαρά στη «Γενιά του Τριάντα» είναι, ίσως, προβληματική για το θέμα που μας ενδιαφέρει. Αφενός μεν, ο ίδιος ο Δημαράς έχει αμφισβητήσει την ίδια την έννοια της «γενιάς», αφετέρου δε έχει φροντίσει να πάρει από νωρίς τις αποστάσεις του, σε σχέση με τα ενδιαφέροντα των υπόλοιπων συνηλικιωτών της γενιάς του. Ο Β' παγκόσμιος πόλεμος είναι ένα μείζον ιστορικό γεγονός, που θα υποχρεώσει πολλούς από τους λογοτέχνες αυτής της γενιάς να αναστοχαστούν την έννοια της παράδοσης. Για να μείνουμε μόνο στο κορυφαίο παράδειγμα, ας θυμηθούμε πως ο Γιώργος Σεφέρης, ακόλουθος της εξόριστης ελληνικής κυβέρνησης στη Μέση Ανατολή, ανακαλύπτει τον Μακρυγιάννη, αντιγράφει σε χειρόγραφα τις ωδές τους Κάλβου, διερευνά τις δυνατότητες για μια νέα «πατριωτική ποίηση» και προσεγγίζει την ιστορική διάσταση της ποίησης του Καβάφη. Η συνάντηση της ιστορίας με τη λογοτεχνία είναι τώρα, περισσότερο από ποτέ άλλοτε επιβεβλημένη. Σε ό,τι αφορά τον Κ. Θ. Δημαρά, πέρα από τη «μεγάλη» ιστορική συγκυρία, υπάρχει, ωστόσο, και μια ενδιαφέρουσα βιογραφική λεπτομέρεια. Η προσωπική του συνάντηση με την ιστορία είναι προϊόν μιας «μεταστροφής» : μέσα στη διάρκεια του πολέμου, ο χριστιανός φοιτητής θα μετατοπίσει τα ενδιαφέροντά του από τα κλασικά γράμματα και την αρχαιοελληνική φιλοσοφία στην ιστορία του Νέου Ελληνισμού. Η νηφάλια θρησκευτική αδιαφορία του θα τον οδηγήσει, όπως είναι φυσικό, στον Κοραή, και από εκεί στην περαιτέρω διερεύνηση του αιώνα των Φώτων. Βρισκόμαστε ήδη στην καρδιά της Κατοχής και η παράξενη «ελευθερία της σκλαβιάς» εκδηλώνεται μέσα τα πιο απρόσμενα φαινόμενα. Μέσα σε αυτά τα χρόνια, σε κάποιες προφορικές παραδόσεις, ο Δημαράς πρέπει να χρησιμοποίησε, για πρώτη φορά, το σχήμα του «Νεοελληνικού Διαφωτισμού». Λίγο αργότερα, εκδίδει τη μεγάλη σύνθεση της Ιστορίας της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας. Από τις πρώτες ρίζες ως τις μέρες μας, (**Ίκαρος, Αθήνα, 1949**). Μπροστά στο εξειδικευμένο αίτημα για μια ιστορία της λογοτεχνίας, απαντά με τη μέγιστη γραμματολογική ευρυχωρία : προκειμένου ο ιστορικός να μιλήσει για τις «τροπές του νου», θα παρακολουθήσει τα πνευματικά φαινόμενα σε όλη τους την πολλαπλότητα και την ποικιλία, από την επιστήμη ως τη λογοτεχνία, από τη λόγια ως τη λαϊκή κουλτούρα, από τη γλώσσα ως την πολιτική. Στόχος του είναι να κατανοήσει ιστορικά τον Νέο Ελληνισμό, μέσα από την ενότητα των πολιτισμικών του εκδηλώσεων, και να συγκροτήσει ένα εξηγητικό σχήμα, με «πολλαπλά αίτια» και μια μέθοδο «υποταγμένη στα πράγματα και όχι προκαθορισμένη». «Ιστορία λοιπόν των ελληνικών γραμμάτων»,

σημειώνει στην εισαγωγή, «ιστορία της παιδείας θα είταν όροι περίπου επάλληλοι με την ιστορία της λογοτεχνίας, όπως παρουσιάζεται εδώ». Η αναγκαία διεύρυνση της έννοιας της λογοτεχνίας, όχι για να χωρέσει τα πάντα, αλλά για να μπορέσει να συμπεριλάβει την τέχνη του λόγου, σε εποχές εκφραζόταν με την ποικιλία και όχι με τη σταθερότητα και την εξειδίκευση των αφηγηματικών ειδών, είναι μια κρίσιμη διαφοροποίηση στην ιστορία του Κ. Θ. Δημαρά. Στην πραγματικότητα, το έργο του μετακινείται διαρκώς, και κάποτε αδιόρατα, από την αισθητική και τη λογοτεχνία στην ιστορία των συνειδήσεων και των νοοτροπιών. Δεν τον ενδιαφέρουν τόσο οι αισθητικές αποτιμήσεις όσο ο ιστορικός προβληματισμός του για τις τύχες του Νέου Ελληνισμού, τον οποίον προσπαθεί να καταλάβει ως ολότητα.

Μια ματιά στην οργάνωση της ύλης, φτάνει να μας πληροφορήσει για την ιστορική αυτή πορεία : «Οι αρχαίοι ζουν ακόμη», τιτλοφορείται το πρώτο κεφάλαιο με τις αναφορές του στο Βυζαντινό δημοτικό τραγούδι. Ακολουθεί το Βυζαντινό μυθιστόρημα, τα Φτωχοπροδομικά, η επιβίωση και η ανανέωση του Ελληνισμού ως το 1669, με την τουρκοκρατία από τη μια μεριά, αλλά και την Κύπρο, τα Δωδεκάνησα και την Κρήτη από την άλλη να αποτελούν τα βασικά κέντρα παιδείας. «Αιώνας προσπαθειών», τιτλοφορείται το κεφάλαιο που θα καλύψει τα πνευματικά ζητήματα ως το 1774, στα οποία πρωταγωνιστεί η εκκλησιαστική λογισύνη. Τον «κόσμο που γεννιέται» θα περιγράψει, από τα χρόνια του 1770-1820, εξηγώντας την πορεία που θα φέρει την «τελική σύνθεση του λόγου» αλλά και την «κάμψη» της διαφωτιστικής παράδοσης. Ακολουθούν τα «ρομαντικά φανερώματα», οι φαναριώτες, οι επτανήσιοι, η Αθηναϊκή Σχολή. Η τομή του 1880 περιγράφεται ως αντίδοτο στις ρομαντικές υπερβολές, και η γέννηση της «Νέας Αθηναϊκής Σχολής» θα ολοκληρώσει το σχήμα μιας νέας ποιητικής ευαισθησίας, που θα συντονιστεί με τον Παλαμά, και τη «βαριά σκιά» του στα μεταγενέστερα χρόνια. Μέχρι και το 1922, ο Δημαράς παρακολουθεί τις «νέες πτώσεις και τις νέες ελπίδες» του Νέου Ελληνισμού, καταγράφοντας τη συστηματική ροπή των πνευματικών διεργασιών σε δυτικότροπους νεωτερισμούς. Το έργο του Δημαρά είναι θεμελιώδες στην ιστορία της Νέας Ελληνικής Γραμματείας. Δεν είναι μόνο η επιστημονική αυστηρότητα στις ιστοριογραφικές πρακτικές που το κάνει να ξεχωρίζει · είναι και η συστηματική εργασία εξυγίανσης ενός πεδίου που έπασχε από την εθνωφελή ρητορεία, τον ερασιτεχνισμό, τον αισθητισμό, και την αποσπασματική ερμηνεία^[14]. Παρ' όλο που στο συνολικό σχήμα του Κ. Θ. Δημαρά, ο Νέος Ελληνισμός αντιμετωπίζεται σαν ένα πολιτισμικό φαινόμενο που αναιρεί τα ανανεωτικά και καινοτόμα χαρακτηριστικά του για να τα συγχωνεύσει μέσα από «τελεσφόρους συγκερασμούς», τα ιστορικά ερωτήματα που πολιορκούν το διανοητικό αυτό σχήμα είναι αρκετά παραγωγικά : το μόρφωμα του Νέου Ελληνισμού εκλαμβάνεται σαν ένα δυναμικό φαινόμενο, και σα μια δυναμική αναμέτρηση ανάμεσα στις δυνάμεις της ανανέωσης και στις παραδοσιακές αδράνειες. Στον καιρό του, το έργο του δεν ήταν μια ακόμη «ιστορία της λογοτεχνίας». Ήταν ένα αιρετικό έργο, που η μυωπική θεσμική επιστήμη έκανε τα πάντα για να το αποσιωπήσει.

Το σίγουρο είναι πάντως πως η *Ιστορία* του Δημαρά αποτέλεσε ένα γόνιμο έδαφος για όλες τις μεταγενέστερες απόπειρες συγγραφής ανάλογων έργων. Δεν έχει κανείς παρά να

Ξεφυλλίσει την Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας. Συνοπτικό διάγραμμα. Βιβλιογραφία, (**Θεσσαλονίκη, 1968**, και συνεχείς εκδόσεις με αναθεωρημένη μορφή ως Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας, **ΜΙΕΤ, Αθήνα, 2003**) του **Λίνου Πολίτη**, για να διαπιστώσει την παρουσία του Δημαρά. Ο Λίνος Πολίτης είχε εκλεγεί στην έδρα της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας, την ίδια περίπου χρονιά που ο Δημαράς εξέδιδε την Ιστορία του. (1948). Κατά κάποιον τρόπο, η Ιστορία του είναι η πρώτη ιστορία της λογοτεχνίας, γραμμένη από έναν πανεπιστημιακό καθηγητή, καθ' ύλη αρμόδιο για τα ζητήματα της νεοελληνικής φιλολογίας. Αν και το έργο είναι γραμμένο για τις ανάγκες της διδασκαλίας, ο συνοπτικός χαρακτήρας του δεν αναιρεί καθόλου τη χρησιμότητά του. Ο Πολίτης, σε μια μεταγενέστερη επανέκδοση της ιστορίας του, θα επιβεβαιώσει πως η *Ιστορία* του Δημαρά παραμένει η «πληρέστερη και η πιο υπεύθυνη παρουσίαση» της νεοελληνικής λογοτεχνίας, αλλά θα σπεύσει να διευκρινίσει τα κίνητρα της δικής του συμβολής, σε διάκριση με το σχήμα Δημαρά : «αν δίπλα στη δική του Ιστορία, παρουσιάζω και τη δική μου, σ' αυτό με παρακίνησε το ότι σε ορισμένα σημεία (όπως π.χ. για την παλαιότερη φάση της λογοτεχνίας μας) ή στις επιμέρους τομές, οι απόψεις μας δεν συμπίπτουν απόλυτα, και ότι θα ήταν χρήσιμο να υπάρχει μια έκθεση από διαφορετική προοπτική». Με τον Πολίτη, η ιστορία της λογοτεχνίας «επιστρέφει» στα φιλολογικά της εδάφη. Η εργασία του σε αυτόν τον τομέα είναι καθοριστική : ξεκαθαρίζει τη φιλολογική ορολογία, συζητάει αναλυτικά τα κριτήρια των περιοδολογήσεων, ορίζει τις διαφορετικές αποχρώσεις του «γλωσσικού ζητήματος» και διαμορφώνει το λογοτεχνικό κανόνα της ελληνικής φιλολογίας, από τις αρχές της μέχρι τα μεταπολεμικά χρόνια. Αν κάτι είναι ιδιαίτερα ενδιαφέρον στη σύλληψη του Πολίτη είναι πως είναι η πρώτη «μοντέρνα» Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας, με την έννοια ότι στο γραμματολογικό και αισθητικό σχήμα του βρίσκουν πλέον τη θέση τους και η «Γενιά του Τριάντα» και οι μεταπολεμικές γενιές. Ο Πολίτης παρακολουθεί τη λογοτεχνική εξέλιξη μέσα από ένα σύστημα αξιολογήσεων και ιεραρχήσεων, που αποτυπώνει τις επιστημονικές μέριμνες της εποχής του αλλά και το νεωτερικό φιλολογικό γούστο. Στις νεότερες εκδόσεις, η *Ιστορία* του συμπληρώνεται διαρκώς με τα νέα πορίσματα των φιλολογικών ερευνών και πλαισιώνεται με συγκριτικούς χρονολογικούς πίνακες. Το άνοιγμα προς τον συγκριτισμό -ένα από τα σπουδαιότερα διδάγματα του Δημαρά - θα βρει μια άξια συνέχεια στην *Ιστορία* του, και παράλληλα, θα αναπτυχθεί μια ιστορικοποιημένη φιλολογική συνείδηση, με διακριτούς ρόλους για τον ιστορικό και τον κριτικό. Για όσα έργα δεν τα έχει κρίνει ο χρόνος, ο Πολίτης φροντίζει να αποφύγει τις «υποκειμενικές επιλογές». Παράλληλα, θα αποκαταστήσει τη λογοτεχνική αξία παλαιότερων έργων, που στη ματιά του Δημαρά έμοιαζαν «κακότεχνα». Δεν υπάρχει αμφιβολία πως ο Πολίτης έχει την αίσθηση του συνόλου αλλά και του επιμέρους· στη δική του ιστορία της λογοτεχνίας το πορτρέτο του συγγραφέα συνεξετάζεται μαζί με το έργο, υποχρεώνοντας τον αναγνώστη να κατανοεί τη μερικότητα μέσα από τα σύνολα, να συνδυάζει το πρόσωπο με τη «σχολή» ή το «ρεύμα, το ύφος με την ευρύτερη αισθητική. Η κριτική και το θέατρο, ως παράλληλες μορφές καλλιτεχνικής δράσης, έχουν και αυτές τη δική τους αντιπροσώπευση μέσα στην *Ιστορία* του. Το βάρος στην «καθαρή λογοτεχνία», όπως την ονομάζει ο ίδιος, επανέφερε το εκκρεμές της Ιστορίας της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας, στην πλευρά της φιλολογικής τεκμηρίωσης και της αισθητικής αξιολόγησης. Χωρίς να διαφοροποιείται καταλυτικά από το γραμματολογικό σχήμα του Δημαρά, η Ιστορία του Πολίτη απομακρύνεται από την «ιστορία

των ιδεών» για να συναντήσει τους συγγραφείς και τα λογοτεχνικά κείμενα. Ήταν μια σχεδόν υποχρεωτική κίνηση που έπρεπε να γίνει, προκειμένου να εδραιωθεί μέσα στις φιλολογικές σπουδές η ιδιαιτερότητα αλλά και η αυτονομία του αμφιλεγόμενου αντικειμένου της νεοελληνικής λογοτεχνίας.

Η επόμενη συνθετική κίνηση θα έρθει και πάλι από το χώρο της πανεπιστημιακής νεοελληνικής φιλολογίας, μόνο που αυτή τη φορά αλλάζει το γεωγραφικό πλαίσιο. Η **Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας του Μάριο Βίτι (ιταλική έκδοση το 1971, και αναθεωρημένη έκδοση το 1987, με αρκετές επανεκδόσεις έως σήμερα)**. Σαφώς προσανατολισμένη στη γνωριμία του ξένου ακαδημαϊκού κοινού - τουλάχιστον στην πρώτη μορφή της - με τη νεοελληνική λογοτεχνία, η Ιστορία του Βίτι είναι ένα έργο που βρίσκεται μεθοδολογικά και ειδολογικά ανάμεσα στις δύο προηγούμενες Ιστορίες : θα έλεγε, δηλαδή, κανείς πως διατηρώντας το σχήμα του Δημαρά και του Πολίτη, επιχειρεί μια πιο οργανική σύνδεση της ιστορίας με τη φιλολογία. Το ιστορικό πλαίσιο επιστρέφει ξανά για να δώσει τα απαραίτητα συμπραζόμενα στα έργα, τα οποία κατανοούνται μέσα από τις ευρύτερες κοινωνικές, πολιτικές και πολιτισμικές διεργασίες της εποχής. Οι όροι της σύγκρισης με τα ευρωπαϊκά γράμματα είναι σαφέστατα ενισχυμένοι, και τέλος, ο λογοτεχνικός μοντερνισμός κατακτά όχι μόνο τον απαραίτητο χώρο αλλά και την απαραίτητη ανάλυση. Η γνωριμία του συγγραφέα, ήδη από τα χρόνια της φιλολογικής του έρευνας στην Ελλάδα, με τους πρωταγωνιστές της «Γενιάς του Τριάντα» αλλά και με τα κεντρικά πρόσωπα των μεταπολεμικών γενιών, του δίνει τη δυνατότητα να παρακολουθεί «εκ των έσω» τη δυναμική πορεία της λογοτεχνικής εξέλιξης, με βασικό άξονα τον μοντερνισμό. Περισσότερο απ' ό,τι σε άλλες ιστορίες της λογοτεχνίας, ο Βίτι θα ορίσει μια ταξινομική μέθοδο, που δίνει έμφαση σε συμβατικά αφαιρετικά σχήματα («γενιά, σχολή, ρεύματα»), οργανώνοντας έτσι το λογοτεχνικό παρελθόν στη βάση μιας, έστω και αντιφατικής, ομοιογένειας. Η αναζήτηση των συνόλων και «των μέσων όρων» είναι εμφανής στο έργο του. Χωρίς να υποβαθμίζει την έννοια της προσωπικής δημιουργίας, ο Βίτι εργάζεται με μια κειμενοκεντρική οπτική, που έχει ως κύριο στόχο τις αναγωγές στις ευρύτερες πλαισιώσεις : την εποχή, την ιδεολογία, τα ευρωπαϊκά παράλληλα. Το μεγάλο πλεονέκτημα του βιβλίου είναι πως, την εποχή που κυκλοφορεί, στην ελληνική του έκδοση, το κεφάλαιο της Νεοελληνικής Φιλολογίας έχει πλουτίσει με τις νεότερες έρευνες. Η γνώση για τους συγγραφείς, τα κείμενα και τις εποχές είναι πλέον πληρέστερη, με αποτέλεσμα ο νεοελληνικός λογοτεχνικός κανόνας, να μπορεί να αντιμετωπίσει με επιστημονική υπευθυνότητα και τις κανονικότητες και τις εξαιρέσεις. Αν και η Ιστορία του Βίτι δέχεται το «δημαρικό» σχήμα για τη νεοελληνική λογοτεχνία, οι διαφορές στις αισθητικές αποτιμήσεις του λογοτεχνικού φαινομένου είναι αισθητές. Αυτό όμως που κυρίως διαπιστώνει κανείς είναι η έμφαση του συγγραφέα στα νεότερα χρόνια (19^{ος} και 20^{ος} αιώνας), τα οποία αναδεικνύονται σε παραδειγματικό πεδίο ανάπτυξης της νεοελληνικής λογοτεχνίας.

Από αυτή την άποψη, η Εισαγωγή στη Νεότερη Ελληνική Λογοτεχνία **του Άγγλου νεοελληνιστή Ρόντρικ Μπήτον (Αγγλική έκδοση 1994, και ελληνική έκδοση 1996)** εγγράφεται ομαλά στο ανανεωμένο ενδιαφέρον γύρω από τους δύο τελευταίους αιώνες της λογοτεχνικής παραγωγής. Ήδη από την εισαγωγή του, ο συγγραφέας ξεκαθαρίζει πως δεν

τον ενδιαφέρει να επαναλάβει τον εδραιωμένο νεοελληνικό «λογοτεχνικό κανόνα» - άλλωστε, αυτό έχει ήδη επιτευχθεί με την «τριπλή» σφραγίδα του Δημαρά, του Πολίτη και του Βίτι) - αλλά τον ενδιαφέρει να συζητήσει τις «αλλαγές» εντός του κανόνα · «αλλαγές» που έχουν προέλθει τόσο από την διαφοροποίηση της πρόσληψης των κειμένων στις μέρες μας, αλλά και «αλλαγές» που επιφέρει η ίδια η επιστημονική μελέτη των έργων. Θα έλεγε κανείς πως στη θέση του σχήματος της εξελικτικής συνέχειας, ο Μπήτον τοποθετεί μια «παροντική» αίσθηση του λογοτεχνικού κανόνα, «ξαναδιαβάζοντας» την ιστορία από μια μη «κανονική» σκοπιά. Στο κέντρο του πλέον είναι η λογοτεχνία ενός ανεξάρτητου έθνους-κράτους (δεν είναι τυχαία η «πολιτική» περιοδολόγηση του βιβλίου, από την ίδρυση του Νέου Κράτους μέχρι την ένταξη της Ελλάδας στην Ευρωπαϊκή Κοινότητα), ενώ ιδιαίτερη συζήτηση γίνεται για τη σχέση της ελληνικής λογοτεχνίας πέρα από τα όρια της «περιφερειακής» και της «ελάσσονος». Ο Μπήτον γράφει με την γνώση και την ευαισθησία του ανθρώπου που γνωρίζει το πιθανό κόστος του αποκλεισμού από τον κανόνα. Δε διστάζει να αναφερθεί σε έκκεντρες περιπτώσεις, να υποδείξει ξεχασμένες γραφές, να ανασύρει διαφορετικά πρόσωπα. Μια συγκριτική ανάγνωση των σελίδων που αφιερώνει σε γυναίκες συγγραφείς σε σχέση με τις αντίστοιχες σελίδες προηγούμενων ιστοριών της λογοτεχνίας είναι αρκετή για να μας δείξει το μέτρο των νέων ευαισθησιών στη δική του Εισαγωγή στη Νεότερη Ελληνική Λογοτεχνία. Οι διδακτικές προθέσεις του βιβλίου δεν αναιρούν τη διαρκή εστίαση στις ιστορικές και διακειμενικές σχέσεις των έργων. Αν κάτι ξεχωρίζει, πάντως, στην εργασία του Μπήτον είναι η αναφορά στη λογοτεχνική συγχρονία. Οι λόγοι της συστηματικής αναφοράς στο ακόμη «ανοιχτό» πεδίο της σύγχρονης λογοτεχνικής παραγωγής δεν γίνεται μόνο με όρους γραμματολογικής πληρότητας · ο Μπήτον τολμά να γράψει μια ιστορία του παρόντος, ακριβώς γιατί πιστεύει στη λογοτεχνική αξία των έργων. Θα έλεγε κανείς πως ακόμη και η παλαιότερη λογοτεχνική παραγωγή «διαβάζεται» μέσα από σύγχρονες ευαισθησίες και αφηγηματικές φόρμες. Η έννοια της πρόσληψης, στη συγχρονική της διάσταση, είναι καθοριστική για το ιστορικό και γραμματολογικό σχήμα του Μπήτον.

Την έννοια της πρόσληψης θα τη συναντήσουμε προγραμματικά και στο πολύτομο έργο του **Αλέξανδρου Αργυρίου**, κριτικού και γραμματολόγου της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας : Ιστορία της ελληνικής Λογοτεχνίας και της πρόσληψής της, (εκδίδεται σταδιακά από το 2003 μέχρι σήμερα) ονομάζει το εν εξελίξει έργο του ο Αργυρίου, ορίζοντας έτσι τη συγκριτική παράθεση της ιστορικής ύλης μέσα από τεκμήρια που αφορούν τους συγγραφείς, τα έργα αλλά και με τεκμήρια που δηλώνουν τη συγχρονική αποτίμηση της λογοτεχνίας σε κάθε εποχή (βιβλιοκρισίες, κριτικές, σημειώματα, άρθρα). Η ανασύσταση μιας περιόδου γίνεται από τον Αργυρίου μέσα από την γραμματολογική καταγραφή και, κατόπιν, μέσα από τον έλεγχο της προσληπτικής μεταβλητότητάς της : τις τροποποιημένες αναγνωστικές εμπειρίες που φέρνουν οι διαδοχικές εποχές. Στο βαθμό που ο Αργυρίου επιχειρεί διαρκώς νέες «επισκέψεις» σε εποχές, αναθεωρεί και διορθώνει παλαιότερα σφάλματα, αναγνωρίζει νέες «γενιές», δοκιμάζει νέες υποθέσεις εργασίες για τις χρονικές και ιδεολογικές συνιστώσες της λογοτεχνικής παραγωγής. Η εντυπωσιακή σε όγκο ύλη της ιστορίας μειώνει μεν τις αυθαιρεσίες των επιλεκτικών αναφορών, πολλαπλασιάζει δε το πληροφοριακό φορτίο του αντικειμένου της νεοελληνικής λογοτεχνίας. Ο ιστορικός,

ωστόσο, συνεργάζεται καλά με τον κριτικό, έτσι ώστε με μια διαρκή υπόμνηση να αξιολογεί και να ιεραρχεί έμμεσα τις πηγές του. Η Ιστορία του Αργυρίου δεν είναι ούτε «παρελθοντική», ούτε «παροντική»: είναι μια ιστορία «εν τω γίνεσθαι», μια πολυφωνική εικόνα των διαρκών ζυμώσεων του λογοτεχνικού πεδίου, μαζί με την τελικά «κατορθωμένη στάθμη» του. Όταν διατυπωθεί το συνολικό ερμηνευτικό σχήμα του Αργυρίου, ενδεχομένως να υπάρξουν και τα κατάλληλα «κλειδιά» για την «οικονομία» της ανάγνωσης, που πρέπει ενδεχομένως να ακολουθήσει ο επαρκής αναγνώστης μπροστά σε ένα τόσο πληθωρικό έργο.

Η περιδιάβαση στο χώρο της Ιστορίας της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας δε θα μπορούσε να κλείσει χωρίς την αναφορά σε ένα έκκεντρο αλλά πολύ σημαντικό έργο, που πρόσφατα είδε το φως της δημοσιότητας. Πρόκειται για το έργο του **Δημήτρη Χατζή**, Το πρόσωπο του Νέου Ελληνισμού. Διαλέξεις και Δοκίμια, **(επιμ.-εισαγ. Βενετία Αποστολίδου, Το Ροδακίό, Αθήνα, 2005)**. Θα έλεγε κανείς πως είναι ένα έργο που «σκέφτεται» πάνω στην ιστοριογραφία του Νέου Ελληνισμού και στην ιστορία της λογοτεχνίας. Αν και δεν πρόκειται για μια ακόμη «ιστορία» ή γραμματολογία, η κριτική παρέμβαση του Δημήτρη Χατζή στη διάρκεια των μεταπολεμικών και μεταπολιτευτικών χρόνων (1947-1980) - αποτυπωμένη τώρα στα δεκαεννέα κείμενα της έκδοσης - αποκτά ειδικό βάρος, ακριβώς γιατί αναδεικνύει το ζήτημα της «συνέχειας» σε μείζον ιστοριογραφικό και ιδεολογικό πρόβλημα του Νέου Ελληνισμού · άρα, και της ιστορίας της λογοτεχνίας. Αν λάβει κανείς υπόψη του, μάλιστα, την ιδιαίτερη διανοητική πορεία του Χατζή, (καλλιτεχνική και επιστημονική) καθώς και τις ιδιαίτερες συνθήκες της παρέμβασής του (υπερορία και προσφυγιά), γίνεται κατανοητό ότι το κριτικό πρόταγμα του συγγραφέα ξεπερνά τη στενά φιλολογική έρευνα για να αναμετρηθεί με ένα πολύ ευρύτερο πολιτισμικό διακύβευμα. Ο Χατζής εξετάζει τη νοηματοδότηση του «Νέου Ελληνισμού» μέσα από τη Νεοελληνική Φιλολογία και την Ιστορία της Λογοτεχνίας καθώς και τον τρόπο που το ιδεολόγημα της συνέχειας εξελίχτηκε σε συστατικό στοιχείο και προνομιακό φορέα μιας ολόκληρης ιδεολογίας.

Το δίπολο, ανάμεσα στο οποίο προσπαθεί να αρθρώσει το κεντρικό του επιχείρημα, ο συγγραφέας αφορά αφενός μεν την «αστική δημαγωγία» αφετέρου δε τον «τρυφερό λαϊκισμό μας». Από τη μια μεριά, δηλαδή, έχει να αντιμετωπίσει τη συσσωρευμένη μυωπική γνώση, με τις σκόπιμες αλλοιώσεις και παραχαράξεις της ιστορίας, και από την άλλη, τις βολικές μυθολογίες για την επινοημένη παράδοση «εθνικής γνησιότητας». Τα μέσα του - και εδώ είναι το πραγματικά ενδιαφέρον στοιχείο της μεθοδολογικής πρότασής του - είναι τα «νόμιμα μέσα της φιλολογικής έρευνας», χωρίς αυθαίρετες γενικεύσεις και εθνοφελείς ιδεοληψίες. Με τον τρόπο αυτό, ο Χατζής ανοίγει ένα νέο πεδίο στις φιλολογικές σπουδές, αφού υποχρεώνει την επιστήμη της Νεοελληνικής Φιλολογίας να αναστοχαστεί το ίδιο το επιστημολογικό της υπόβαθρο, τις αναλυτικές της κατηγορίες και τις ιδεολογικές της στοχεύσεις. Σήμερα, κάτι τέτοιο μπορεί να φαίνεται αυτονόητο, - άραγε είναι ; - αλλά αν σκεφτεί κανείς ότι αυτό το πρόγραμμα εξαγγέλλεται ήδη από τις αρχές της δεκαετίας του '50, μάλλον βρισκόμαστε μπροστά σε μια πρόδρομη και νεωτερική απόπειρα.

Για να έχουμε ένα μέτρο σύγκρισης για την εποχή που παράγεται η ιστοριογραφική σκέψη του Χατζή, καλό είναι να θυμηθούμε - όπως προαναφέρθηκε - πως το 1948 εκλέγεται ο Λίνος Πολίτης καθηγητής στην έδρα Νεοελληνικής Φιλολογίας του ΑΠΘ, και παράλληλα, την ίδια χρονιά, ο Κ. Θ. Δημαράς εκδίδει την Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας. Εκεί, και στο πρώτο κεφάλαιο, που αφορά ζητήματα «γύρω στο τραγούδι» διαβάζουμε τον τίτλο : «Οι αρχαίοι ζουν ακόμη». Είναι σαφές πως σε αυτή την άποψη που ήθελε το δημοτικό τραγούδι να «συνεχίζει την λαϊκή παράδοση του αρχαίου τραγουδιού», ο Χατζής διέγνωσε το σκληρό πυρήνα μιας αντίληψης, που παραλλαγμένη, βέβαια, και, πάντως, από αριστερή σκοπιά, την ξαναδιάβασε, αργότερα, (1953) και στη γαλλική έκδοση της Ιστορίας της Νέας Ελλάδας (1953) του Νίκου Σβορώνου : «Η ανώνυμη λαϊκή δημιουργία [...] ενώνοντας σε μια ζωντανή σύνθεση στοιχεία από όλες τις φάσεις της τρισχιλιόχρονης ιστορίας του ελληνισμού, εκφράζει καθαρά τη συνέχεια του ελληνικού πολιτισμού». Μολονότι, το σχήμα του Δημαρά δεν συμπίπτει με εκείνο του Σβορώνου, η έμφαση στην έννοια της «συνέχειας» είναι δεδομένη, και εγγράφεται εν τέλει σε ένα επίκοινο ιστοριογραφικό σύστημα αποφάνσεων. Το επόμενο κείμενο που ώθησε τον Χατζή να καταγράψει τις διαφωνίες του απέναντι σε αυτό το γαλήνιο υπερβατικό ταξίδι του ελληνισμού ανά τους αιώνες ήταν το «Σχέδιο Προγράμματος του ΚΚΕ» (1954). Εδώ ο «καινούργιος» πρωταγωνιστής «λαός», θα γνωρίσει τη μυθοποιητική εκδοχή του, μέσα από την προβολή της έννοιας στη βυζαντινή «λαότητα». Θα έλεγε κανείς πως μέσα σε αυτά τα διανοητικά συμφραζόμενα σχηματίζεται το εγχείρημα του Χατζή να συλλάβει μια εναλλακτική ιστοριογραφική σύλληψη του Νέου Ελληνισμού έξω από τα σχήματα της «συνέχειας». Το άρθρο του «Γύρω από τα προβλήματα της συνέχειας», δημοσιευμένο στο περιοδικό «Νέος Κόσμος» (1954), αποτελεί την πρώτη συστηματική απόπειρα εξόδου της Νεοελληνικής Φιλολογίας και Ιστορίας από το μεγαλοϊδεατικό της φορτίο.

Ο Χατζής θα μετατοπίσει το κέντρο βάρους της ιστορίας του Νέου Ελληνισμού στις συνθήκες της α-συνεχειάς του : σε εκείνα, δηλαδή, τα διακριτά στοιχεία της πολιτισμικής παραγωγής που αποκρυσταλώνουν μια νέα παρουσία. Σε αυτή την κατεύθυνση - και αυτό, νομίζω, δεν έχει προσεχτεί αρκετά - οι κλασικές αναλυτικές κατηγορίες της φιλολογικής επιστήμης (γλώσσα, πηγές, μορφή και περιεχόμενο των κειμένων) θα απεκδυθούν το στατικό τους χαρακτήρα και θα χρησιμοποιηθούν με δυναμικό τρόπο. Θα έλεγα μάλιστα, ότι, ως ένα σημείο, ο Χατζής εμφανίζεται ιδιαίτερα πρωτοποριακός, ιδίως σε ό,τι αφορά την κριτική των κατηγοριών αυτών ως «τεκμηρίων» της συνέχειας. Το περίφημο ζήτημα της «διαχρονικής» ελληνικής γλώσσας, για παράδειγμα., αντιμετωπίζεται με ιδιαίτερη προσοχή και επιφύλαξη : «Όσο κι αν φαίνεται πως αποτελεί το κλειδί, αυτό το ζήτημα της γλώσσας έχει εντελώς δευτερεύουσα σημασία, τόσο γενικά για το ιστορικό πρόβλημα της "συνέχειας" όσο και ειδικά για το ζήτημα που εξετάζεται εδώ, για το ζήτημα δηλαδή της συνέχειας στην ιστορία της λογοτεχνίας. Η επιβίωση της ελληνικής γλώσσας είναι φαινόμενο εντελώς άλλης κατηγορίας και εντελώς άσχετο με το ζήτημα της συνέχειας του νεοελληνικού κόσμου με τον αρχαίο ελληνικό κόσμο, της πολιτιστικής ή της φυλετικής (όπως γνοιάζονται άλλοι) συνέχειας ανάμεσα στους δύο κόσμους».

Ποιος, όμως, είναι αυτός ο «νεοελληνικός κόσμος» του Χατζή ; Η πνευματική ζωή του Νέου

Ελληνισμού αρχίζει, για τον συγγραφέα, γύρω στο 1150 και εμφανίζεται ως διακοπή, αναίρεση ακόμη και απάρνηση της λόγιας παράδοσης. Στους αιώνες που θα ακολουθήσουν, ο συγγραφέας διαπιστώνει μια παράλληλη συνύπαρξη του Βυζαντίου με τον Νέο Ελληνισμό. Ο «αποφασιστικός» 18^{ος} αιώνας θα οδηγήσει σε μια ανανεωτική δραστηριότητα τα νέα αστικά μορφώματα μέχρι την ακμή του Διαφωτισμού. Η ήττα, ωστόσο, του Διαφωτισμού, καθώς και η εθνική ανεπάρκεια των αστικών στοιχείων να εμβαθύνουν την ανανεωτική τους προσπάθεια, θα φέρουν στο προσκήνιο την πολιτική ηγεμονία του φαναριωτισμού επενδυμένη με τη «νεκρή μεσαιωνική ιδεολογία της λόγιας παραδόσεως». Από εκεί και έπειτα, για τον Χατζή, οι εκδηλώσεις της νεοελληνικής ιδεολογίας και κοινωνίας, θα ερμηνευθούν μέσα από τα κλασικά σχήματα ανάσχεσης, καθυστέρησης και απουσίας. Για να αναφερθώ σε τελείως διαφορετικά παραδείγματα αυτής της προβληματικής, σημειώνω πως, για τον συγγραφέα, ο θρυμματισμός του έργου του Σολωμού παρακολουθεί την ήττα του Διαφωτισμού, ο Δημοτικισμός «έρχεται με καθυστέρηση ενός αιώνα» - αφού το θέμα της γλώσσας ανήκε στα ιστορικά καθήκοντα του Διαφωτισμού - ο Παλαμάς ανήκει στην όψιμη αλλά ατελέσφορη προσπάθεια αστικής αναγέννησης, ο Βάρναλης συνδυάζει τις «καλύτερες παραδόσεις του δημοτικισμού», μπολιασμένες με επαναστατικές τάσεις, και τέλος, η παρακμή της ελληνικής αστικής πεζογραφίας χρεώνεται στην «αντιλαϊκότητά» της.

Άνθρωπος του καιρού του, ο συγγραφέας μιλάει μέσα από τη γλώσσα της διανοητικής του συγκρότησης και της πολιτικής του στράτευσης. Εκείνο που διαφοροποιεί, εντέλει, το σχήμα του δεν είναι ούτε η περιοδολόγηση ούτε η ερμηνευτική αιτιολόγηση του ανολοκλήρωτου αστικού εκσυγχρονισμού. Στις μεταπολεμικές δεκαετίες, η αναγωγή των πρώτων φανερωμάτων του Νέου Ελληνισμού στον 12^ο αιώνα ήταν μια παραδεδεγμένη αφετηρία. Αντίστοιχα, την ίδια αποδοχή μέσα στις μαρξιστογενείς θεωρήσεις είχε γνωρίσει και η «προδοσία» της αστικής τάξης στο παιχνίδι του ανολοκλήρωτου εκσυγχρονισμού. Εδώ ο Χατζής δεν πρωτοτυπεί · επαναλαμβάνει γνωστές θέσεις, ίσως και στερεότυπα, που επιβάλλει η διαφωτιστική, αριστερή ακόμη και εθνοκεντρική σκοπιά του. Εκεί που πρωτοτυπεί είναι στην αλλαγή της οπτικής γωνίας και στην αντιμετώπιση της Νέας Ελληνικής Φιλολογίας και στην Ιστορία της Λογοτεχνίας. Για τον συγγραφέα, η νεοελληνική λογοτεχνία δεν είναι πλέον μια «πινακοθήκη καλλιτεχνών» και έργων που θα αποδεικνύει το πνευματικό έπος της φυλής αλλά ένα δυναμικό σύστημα πολιτισμικών σχέσεων με αποχρώσεις και νεωτερικές επανασηματολογίες του κοινωνικού κόσμου. Αρκεί να σκεφτεί κανείς τη δεκτικότητα του Χατζή στη «Νέα Ποίηση», ως μοντερνιστική έκφραση των «ανθρώπων του 20ού αιώνα», ως «επαναστατική φωνή ενός κόσμου που έρχεται να αντικαταστήσει τον αστικό»

Το ενδιαφέρον του Χατζή «για μια φιλολογία με ιστορική προοπτική», όπως σημειώνει η Βενετία Αποστολίδου στην κατατοπιστική εισαγωγή της, τον έκανε να αναζητήσει ένα άλλο είδος δοκιμακής σύνθεσης της ιστορίας του Νέου Ελληνισμού. Στη δοκιμακή αυτή σύνθεση, η «εθνική λογοτεχνία» εκδιπλώνεται μπροστά μας ως «πρόβλημα» και όχι ως παγιωμένη βιολογική σχέση με τους προγόνους. Αντιστεκόμενος στην επιστήμη της «εθνικής ωφέλειας» αλλά και σε κάθε είδους κηρύγματα για την «επιστροφή στις ρίζες», ο Χατζής

συνέλαβε ένα ιστοριογραφικό σχέδιο γύρω από την ιστορία της νεοελληνικής λογοτεχνίας, που είχε στο κέντρο του τις ασυνέχειες, τις ρήξεις και τις διακοπές που επέτρεψαν την ανάδυση του προσώπου του Νέου Ελληνισμού. Θα μπορούσε, μάλιστα, κανείς να πει, πως αυτό το ιστοριογραφικό σχέδιο είναι προϊόν της ίδιας της εξορίας - μεταφορικά και κυριολεκτικά - του Δημήτρη Χατζή · της υποχρεωτικής πνευματικής απόστασης, που επιτρέπει στον εξόριστο να σκέφτεται την πατρίδα του χωρίς την πατριωτική ρητορεία, την επιστήμη χωρίς την εθνική της «ιδιαιτερότητα» και την τέχνη χωρίς την δήθεν «ουδέτερη», αισθητικοποιημένη γνώση.

3. Από την Ιστορία στις ιστορίες: η πρόκληση της ιστορίας της λογοτεχνίας

Η μακρά αναζήτηση μιας εθνικής γραμματείας και λογοτεχνίας εκφράστηκε με πολλούς και ποικίλους τρόπους, και υπήρξε οργανικά συνδεδεμένη με την ανάπτυξη των επιμέρους ειδικών επιστημών, (Ιστορία, Φιλολογία), με την ανάπτυξη και τις μεταλλάξεις της εθνικής ιδεολογίας (την έννοια της πολιτισμικής συνέχειας), και, βέβαια, με το γλωσσικό ζήτημα. Σε μεγάλο βαθμό, η Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας, παρακολούθησε και συμμετείχε σε αυτές τις διανοητικές και ιδεολογικές διεργασίες. Αν ήθελε κανείς να σχολιάσει με μια εικόνα τη συμβατική αυτή ταξινόμηση στην Ιστοριογραφία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας θα μπορούσε να διαλέξει, νομίζω, την εικόνα του εκκρεμούς : ένα εκκρεμές που άλλοτε πάει προς την Ιστορία και άλλοτε προς την Αισθητική, ένα εκκρεμές που άλλοτε κινείται προς τη βιβλιογραφική καταλογογράφηση και άλλοτε προς τη συνθετική ερμηνεία, ένα εκκρεμές που άλλοτε ρέπει προς τις φροντίδες και το γούστο των κριτικών και άλλοτε ρέπει προς την πανεπιστημιακή αυστηρότητα, ένα εκκρεμές που συνήθως επιβεβαιώνει την ιθαγένεια της λογοτεχνίας και κάποτε ανοίγεται στην πρόκληση της σύγκρισης. Δε χρειάζεται, επίσης, να τονίσουμε, πως η ιεραρχική κανονικοποίηση του λογοτεχνικού συστήματος συγκροτήθηκε με άξονα όχι μόνο τη συμπερίληψη αλλά και τους αποκλεισμούς. Το εκκρεμές της παρουσίας και της απουσίας μετράει σταθερά τα έργα και τις ημέρες των προσώπων στο ρολόι του χρόνου.

Τα κέρδη και οι ζημιές από μια τέτοια διαδικασία δεν είναι λίγα. Ας σημειώσουμε το προφανές : την έγκυρη ιεραρχική οργάνωση του λογοτεχνικού παρελθόντος. Γενιές, ρεύματα, σχολές, τάσεις, ρήξεις και συνέχειες, μια ολόκληρη σειρά από αφαιρετικά ταξινομικά σχήματα που οργανώνουν χρονικά, αισθητικά, ειδολογικά και γραμματολογικά το λογοτεχνικό παρελθόν μας, περιμένουν κάθε αναγνώστη που θα ξεφυλλίσει τις πρόσφατες ή και τις παλιότερες ιστορίες της νεοελληνικής λογοτεχνίας. Η φαινομενικά πρακτική, αν και συχνά αυθαιρέτη, χρήση τους ανταποκρίνεται σε ένα πραγματικό γνωστικό αίτημα που έχει ως στόχο τη συγκρότηση ενός εθνικού λογοτεχνικού κανόνα, με συγγραφείς και κείμενα στα οποία αποδίδεται η αξία ενός συμβολικού κεφαλαίου. Η οργάνωση αυτή, θεμιτή και επιβεβλημένη, ιδιαίτερα για τις διδακτικές ανάγκες, δημιουργεί ωστόσο και μια δομική αντίφαση, στην Ιστορία της Λογοτεχνίας. Στο βαθμό, δηλαδή, που η ιστορία της λογοτεχνίας έχει ταυτιστεί με ένα αισθητικά κατοχυρωμένο εθνικό λογοτεχνικό παρελθόν, λειτουργεί συχνά μυθοποιητικά, υπερ-ιστορικά, ή και α-ιστορικά. Ο Σολωμός, ο

Κάλβος, ο Καβάφης, ο Σεφέρης έχουν αποκτήσει μια διαχρονική αυταξία που μας εμποδίζει να υποβάλλουμε άλλα ερωτήματα τόσο σε σχέση με την έννοια της ιστορίας όσο και σε σχέση με την έννοια της λογοτεχνίας. Για να μιλήσουμε με παραδείγματα : Ξέρουμε ότι ο Εμπειρικός και ο Εγγονόπουλος αποτελούν τομή για τον ελληνικό μοντερνισμό αλλά γνωρίζουμε ελάχιστα για τον τρόπο που λειτούργησε η καινοτομία αυτή μέσα στην εποχή της. Πόσοι διάβασαν, άραγε, τον ελληνικό υπερρεαλισμό ; Ξέρουμε επίσης ότι ο Σεφέρης και ο Ελύτης έχουν αναδειχτεί σε κυρίαρχες φιγούρες της «γενιάς του '30», αλλά αδυνατούμε ακόμη να συλλάβουμε ευκρινώς τη συμβολή τους στη διαμόρφωση μιας πολιτισμικής ηγεμονίας, στη μεταπολεμική Ελλάδα. Το Άξιον Εστί, για παράδειγμα, είναι μόνο ένα σπουδαίο ποίημα ή μήπως μια ιστορικο-ποιητική ερμηνεία του ίδιου του ελληνισμού, στα κρίσιμα μετεμφυλιακά χρόνια ; Μαθαίνουμε όλο και περισσότερα για τον πολυφωνικό μεσοπόλεμο αλλά εξακολουθούμε να κυκλοφορούμε με το σταθερό νόμισμα του Καρυωτάκη. Όσο δε για τον 19^ο αιώνα, «στα σκοτεινά πηγαίνουμε, στα σκοτεινά προχωρούμε».

Δανείζομαι τα λόγια του Κ. Θ. Δημαρά, που περιγράφει καλά το φαινόμενο με αφορμή τον Αλέξανδρο Σούτσο: «Θα θέλαμε να ξέραμε τι είναι ο ποιητής. Μα ακόμη περισσότερο, ακόμη αμεσότερα, θα θέλαμε να ξέραμε τι εννοούσαν όταν έλεγαν στον καιρό του Σούτσο για κάποιον ότι είναι ποιητής, ή, αν επιμεινουμε στη δική μας άποψη, να ξέραμε τι είναι ο Σούτσος, αφού δεν ήταν ποιητής, ποια εστάθηκε η αναμφισβήτητη γοητεία του πάνω στα πλήθη της εποχής, και τι τους προσέφερε, αφού δεν τους προσέφερε ποίηση». Ο Δημαράς εννοούσε πως η έννοια «λογοτεχνία» έχει και αυτή τη δική της ιστορικότητα, η οποία μας υποχρεώνει να στραφούμε σε μια άλλου τύπου Ιστορία της Λογοτεχνίας, πέρα από τα δικά μας σημερινά αξιολογικά κριτήρια. Με άλλα λόγια, ας σκεφτούμε το προκλητικό ερώτημα : μήπως την ίδια στιγμή που φαινομενικά η μελέτη του λογοτεχνικού παρελθόντος ιστοριοποιείται, στην ουσία χάνει την ιστορικότητά της; Σε αυτό το σημείο, η ιστορική και φιλολογική έρευνα οφείλει να διασταυρωθεί με νέες ζητήσεις και επιστημονικές κατευθύνσεις. Το αίτημα για μια ιστορία του βιβλίου, για μια ιστορία της ανάγνωσης, για μια ιστορία της κριτικής, για μια ιστορία της μετάφρασης, οι ζητήσεις, δηλαδή, της ευρύτερης διανοητικής και πολιτισμικής ιστορίας παραμένουν στα αζήτητα των φιλολογικών ερευνητικών εργασιών, προγραμμάτων και εκδόσεων. Η «αισθητικοποίηση» του λογοτεχνικού παρελθόντος, η επιβεβαίωση, δηλαδή, και ο εμπλουτισμός του λογοτεχνικού κανόνα με καινούργιες και παλιότερες πηγές, έχει καταστήσει ανενεργή κάθε άλλη προσέγγιση της ιστορίας της λογοτεχνίας. Η ιδεολογία, η πολιτική, η ιστορία, η κριτική, ο ρόλος και η λειτουργία του συγγραφέα και του αναγνώστη, η κυκλοφορία του βιβλίου, η λειτουργία της εφημερίδας και των περιοδικών, και, κυρίως, η ίδια η «θεωρία της αξίας», έχουν εξοριστεί στα αόριστα «εξωλογοτεχνικά» συμπραζόμενα, προκειμένου να επιβεβαιωθεί η αισθητική παιδεία της λόγιας εθνικής παράδοσης ή, αντίθετα, ο φετιχισμός του «κειμένου» και της «γραφής». Ας μη βιαστούμε, ωστόσο, να πετάξουμε το μωρό μαζί με την κούνια. Η πρόκληση της ιστορίας είναι ακόμη ανοιχτή.

Γιάννης Παπαθεοδώρου

¹ Η «περιδιάβαση» αυτή δεν φιλοδοξεί να είναι τίποτε περισσότερο απ' όσα δηλώνει η ίδια η λέξη. Τα έργα και οι συγγραφείς που αναφέρονται στην παρούσα «διαγραμματική» εργασία σκιαγραφούν περισσότερο το «πρόβλημα» και πολύ λιγότερο το «σχήμα» για μια ιστορία της Ιστορίας της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας.

² Για μια διεξοδική ανάλυση αυτής της συνάντησης της ιστορίας με τη γραμματολογία βλ. Βενετία Αποστολίδου, Ο Κωστής Παλαμάς ιστορικός της νεοελληνικής λογοτεχνίας, Θεμέλιο, Αθήνα, 1994. Από την εργασία αυτή αντλούνται πολλά στοιχεία και στην παρούσα εργασία.

³ Κ. Θ. Δημαράς, Ελληνικός Ρωμαντισμός, Ερμής, Αθήνα, 1985, σ. 382-383.

⁴ Πάνος Μουλλάς (επιμ.), Γ. Μ. Βιζυηνός, Νεοελληνικά Διηγήματα, Εστία, Αθήνα, 2000, σ. κζ'.

⁵ Βλ. σχετικά τη μελέτη της Τζίνας Πολίτη, Δοκίμια για το Ιστορικό Μυθιστόρημα. Σταθμοί για την εξέλιξη του είδους, Άγρα, Αθήνα, 2004, σ. 21-51.

⁶ Για ένα ιστορικό σχέδιασμα αυτής της πορείας βλ. τη μελέτη του Άλκη Αγγέλου, «Δοκιμές για την απογραφή και την αποτίμηση της νεοελληνικής γραμματείας στην ευρυχωρία του Νεοελληνικού Διαφωτισμού», στο βιβλίο Των Φώτων, Ερμής, Αθήνα, 1988, σ. 337-352.

⁷ Βλ. τώρα Άλκη Αγγέλου (επιμ.), Εμμ. Ροΐδης, Σκαλαθύρματα, Ερμής, Αθήνα, 1986, σ. 111.

⁸ Βλ. Εμμ. Ροΐδης, Σκαλαθύρματα, ό. π., σ. 117.

⁹ Βλ. τώρα Πάν. Μουλλάς, Ρήξεις και συνέχειες, Σοκόλη, Αθήνα, 1994, σ. 331.

¹⁰ Παρατίθεται στο : Ηλίας Π. Βουτιερίδης, Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας από των μέσων του ΙΕ' αιώνας μέχρι των νεωτάτων χρόνων μετ' εισαγωγής περί της Βυζαντινής Λογοτεχνίας, Εκδόσεις Μιχ. Ζηφάκη, Αθήνα, 1924, σ. 3-4.

¹¹ Βενετία Αποστολίδου, Ο Κωστής Παλαμάς ιστορικός της νεοελληνικής λογοτεχνίας, Θεμέλιο, Αθήνα, 1994, σ. 427.

¹² Άριστος Καμπάνης, Ιστορία της Νεοελληνικής Κριτικής, Παράρτημα της «Νέας Εστίας», Αθήνα, 1935, σ. 149.

¹³ Βλ. την επιφυλλίδα του Κ. Θ. Δημαρά, «Πολύμορφος διανοούμενος», Το Βήμα 24/09/1941.

Βλ. σχετικά Φίλιππος Ηλιού, «Ο άνθρωπος και το ποτάμι», στο συλλογικό τόμο : Άνθη Κομψά. Μνήμη Κ. Θ. Δημαρά, Σποδαστήριο Νέου Ελληνισμού, Αθήνα, 2001, σ. 32-37.